శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

పుష్పబాణవిలాసాఖ్యగ్రంథః

శ్రీవేంకటపండితరాయప్రణీత

శృంగారచంద్రికాఖ్యావ్యాఖ్యానసహితః

పండితైః

సమ్యక్పరిశోధితః

శ్రీమచ్చెన్నరాయపురస్థితాయాం

బెంగుళూర్ - రత్ననాయకేన.

ఆదివిద్యాతరంగిణీముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రితః

ప్రకటితోఽభూత్.

౧౮౯ -వ,

శ్రీరస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

సవ్యాఖ్యాన పుష్పబాణ విలాస ప్రారంభః.

శ్రీమద్గోప వధూస్వయం గ్రహపరిష్వంగేషు తుంగస్తన వ్యా
సంగాద్గళిత పిచందన రజస్సంగేన గాఢ సౌ ఖం । కస్తూరీ జాగర జాత
రాగనయనైర్వ్యంగ్యైః ప్రభాతశ్రియం బిభ్రాణోపి వేణువాదన ని
శాజారాగ్రణీః పాతు వః ॥ ౧॥

అంగప్రభాభిర్నవ్యాభిః శ్రీ మోదముదంచయన్ । నేయనే భూ
యసే భూయాత్ గోపికా లలాలకః ॥ పుష్పబాణ విలాసస్య కావ్యస్య
రస శాలినః । శృంగారచంద్రికాభిఖ్యా వ్యాఖ్యాంకరవయా శ్రీరాం ॥
అథ వి॥ గోపికా వల్లభ చరిత్ర ప్రతిపాదన పవిత్రితం పుష్పబాణవి
లాసాఖ్యం శృంగార కావ్యం చికీర్షుః ఆచార్యః శిష్టాచారాత్ యు జ్ఞైః ॥
శ్రీ దితి ॥ అతః ... స్య ... గణస్య ప్రమోగాత్ ... ర్ధ్యే
... శుభ ... ఉక్తం ॥ మోభూ ... శ్రీ ... రుస్త యాంతే ... తేక
... శ్రీ ... జీతం మో ... గ్యాది షు ... వనో దేశభ ...
త్యాః ॥ ... ధ్యాః ... లతి ... ద్యే గురుర్లఘు జంఘో ద్య ...
... యముఖ గుర ... రకేశో ... శ॥ఇతి ... సన్నిధాన సమానం
తరస్య ... తస్య ... చమత్కార చంద్రికాయాం॥ ...
సత ... ప్రసూతః ... స్తు పూర్వత్వాత్ - జన్య ... కటి
సుకవద్వ ... శుభ క ... ॥ ... నుగ్రాణం ... స్య ...
... ॥ ప్రథమ ... పద్యే ... యుక్త
... ఆద్య ... స్య ... తే ॥ ... సం
యుక్తః ... ప్రవేశ - ... యామ ... చ
... తథా ... స్య ... గా ... స్య
... ॥ ... చ ... భద్రాదివాచ ... ర్వే
... కృత ... రచిం ది
కాయాం॥ మంగళార్థాభిధానే ... నాపి ...

ష్ట్వానక్షత్ర జీవ తాధిష్ఠితాత్వవత్ ॥ భ్రమర్భ్రుకుటీ ముఖ శ్యాదౌచ వర్ణోజగ
ణోపిచ - బ్రహ్మనామాంకితక్లీన శాఖ్యనామశోభనా ॥ క్రంగాపీర
సౌహార్దయిత్యత్రతుకృతేస్మిన్ - యువనయాన స్నిగ్ధాంగళా ఫాక్కీష్య
తే ॥ ప్రసక్తిపాతమిత్యాదౌ కవయస్సాప్రభిధానతః - పకారోనేఖయము
క్తోపిస్ఫుటం కావ్యముఖశుభః ॥ నామ్యసౌమ్య విశేషస్యాపృతం - శ
స్తాః కావ్యముఖ జీరరద్ధిత్వమా తేయ కతుంకారంయుక్తో
తుంకల్ప గంతిముఖే ప్రీతిదాయీ ఖ్యే మే. భేత్తుపిపర్యయః ఆ
కారోహ్యషణ దిస్ప్రష్టిర్యథార్త్వాది మనోచితః ॥ ఇకారాది చతుష్టయంతు
కర్త్రోత్పత్తి మనోరథా - ఋకారాద్యాశ్చ చత్వారస్సంతతి స్తంభ హేత
వః ॥ ఏకారాద్యాశ్చత్వారః కారాజ్ మోక్షబాతిదాః ఉక్త్యకవర్గ
స్యాద్యచ్చ కారకక్తి దాయినః ॥ ఛజకారాధోమాతా ర్యుణాతుంర ణప్ర
దా - టఠకారాఖేద కనాడ స్యభాథస్యకాంతిస్ప - స్తులోప కరో
స్తే నాశినః - థకారో యుద్ధకారీ స్యాద్ధకారో భృత్యప్రదా ॥
నకారస్యావక్త్ర దః పే ధేనుభస్యప్రోక్తః । ఉష్టా యీ పకారస్యాత్
స్ఫకారస్యాప్యవస్థ దః ॥ ఆరోగ్య కారస్య కారస్య భాగ్య
త్ - మకారంత్రి పక్షస్తు ర్క్తే రేఫస్తుదాహకృత్ ॥ లాజాడ్యకృ వకార
స్య బ్యాగాదరస్ష ము - ఊహ్యాస్సుఖకార శ్వాస యాః
క్రమాత్ ॥ శపసహాత్ర స్యాః ॥ అథక్లో కార్థకః క్లోకా ॥ ని ॥ 1
శ్వేచరచనాశోభాస తత్సరళ శాఖిమ - వాణీలక్ష్మీలవంగేమ్మ పిష్టే బిశ్వేశ్వ
ధమ్మిల్లరత్నమాలాంబరాం - శ్రీమత్యశోభావల్యది - యాంగోపవక్త్రాః
సాంయేస్వయం గహపరిష్వాగాస్వయంగహాన్వయ మేనగహానాంతల్ప
థానాః పరిష్వంగాఆలింగనాని సాధుమ పదలోమనమాగః వ్యయగహేణ
పరిష్వంగా ఇతి తృతీయా సమాసోవా శేషుగోవధూనాం శోభా శాలి
ఘాటనపూర్వకం స్వ గ్రహాలింగనానాం ప్రతిపాదనా భవః శ
గ్యానా త్రయం సా గ్యాన తత్ప యుక్తాసాం తస్మిన్నమరాగాతి స
చ్ఛన్నజ్యోతుంగ స్తనానాం మోవ్యాప్తః ప్రపీడనంతస్మాత్ కవనిప
ష్ట్యాస్సా సః- యద్వాతం స్తనైర్య్యాప్యగ్రః ప్రపీడ మితి కరణేత్పత్తి
క ప్రలక స్నేకృ శాబహుళ మితి సమాసః - చ దనవరజసి జలగేగళి
తేపిసగ్యాంగగ చంద్రన గోపాంగనాః తినకాచ మధితశ్చైవ చూణాం
పాత్యగ్రభస్నేసత్యపిఅంగేశరీరే - అంగం పత్రీణోవయవిఇతి కోశాత్
అంగశబ్దసూ అవయవపర్యాయే పరిగణిత తాత్పర్య కంఠగళ శరీర పర్య మితి

నశంకనీయం- అలంకారాన్తరత్వేనో పాయప్రతీకేష్వప్రధానక ఇతి నానార్థ
రత్నమాలాయాం శరత్వస్యాపి ప్రదర్శితత్వాత్- సౌగంధికం చం [illegible] స్యై
వ పరిమళం వహన్ దధానః ఇభాగరోనిరంతరక్రీడాలంపటత్వేన - జాతరాగం
పుత్పన్నా [illegible] యన [illegible] స్యసతథో క్తః ॥ ని॥ రాగోపరాగే
మాత్సర్యలోపాదారక్తిమత్వయోరితి విశ్వః - తథా ప్రభాతే ప్రాతః కాన్తకా
మస్యనిర్వాచ్యాం శ్రియం సంభోగచిహ్నజనితాం లక్ష్మీం బిభ్రత్ ధారయన్
నాథ్యస్తాం [illegible] రితి సుమభావః - వేణువాదే రసికో రాగవాన్ - రసోస్యా
స్తీతి రసికః- అత్ర ఇనిఠనావితి ఠన్ప్రత్యయః॥ని॥ శృంగారాదౌ జలేవీర్యేగుణే రా
గేద్రవే రసఇత్యమరః కశ్చిజ్జారాగ్రణీః కోపి గోపీజారో నాయకః - భగవాన్
వాసుదేవ ఇత్యావత్- తస్యస్వవాచకశబ్దేనానుపాత్తత్వేపి విశేషణైస్స్ఫు
టీకృతత్వాత్ - వోయుష్మాన్ పాతు - అత్రాధారస్య చందనస్యాంగమపి
అథేయస్య సౌరభగుణస్య స్థితేర్వర్ణనాద్విశేషాలంకారః తదుక్తం । విశేషః
ఖ్యాతమాధారం వినాప్యాధేయ వర్ణనమితి - తథాకృతవధూసంభోగస్యా
కృతేర్యథావద్వస్తువర్ణనేనస్వభావోక్తిశ్చ । స్వభావోక్తిస్సాచారు యథా
వద్వస్తువర్ణనమితి - అస్యాః పూర్వోక్తవిశేషాం గత్వమిత్యనయోస్సంకరః -
తథాస్య సాధారణ రూపేణ వక్తవ్యస్య శ్రీకృష్ణస్య జారాగ్రణీత్వ రూపే
ణానువర్ణనమితి భంగ్యంతరాశ్రయణ రూపః పర్యాయోక్త్యలంకారః ॥ ప
ర్యాయోక్తం తు గమ్యస్యవచో భంగ్యంతరాశ్రయమితి లక్షణాత్ - తథా సం
భోగశృంగారస్యకవినిష్ఠదేవతా విషయరతిభావ [illegible] త్యంగత్వ ప్రసవదలం
కారః- లక్షణంచోక్తం ॥ రసభావాదిరసోయత్ర భావం ప్రత్యంగతాం రసం- భ
జేత్సతత్ర రసవదలంకార ఉదీరిత ఇతి ॥ తథా దేవవిషయరతి భావస్యానే
వీష్టసైవ అనుగ్రాహ్యజన విషయరతి భావం ప్రత్యంగత్వాత్ప్రేయో లంకా
రః॥ ప్రేయోలంకృతిరంగం చేద్భావో భావాన్తరం ప్రతి ఇతిలక్షణాత్ - భా
వలక్షణం తు కావ్యప్రకాశే ॥ రతిర్దేవాదివిషయా వ్యభిచారీ తథాంజితః- భా
వః ప్రోక్త స్తథా భావా అనౌచిత్యప్రవ [illegible] ప్రవర్తితో [illegible]
జితవ న- ఏతే పంచ అలంకారాః- [illegible]
వ్యాంగేమహాంగ స్థానత్వాదా వృత్త్యనుప్రాస [illegible] ॥ ఏక
ద్విప్రభృతీనాం తు వ్యంజనానాం [illegible]
త్తిః [illegible] ఇతి ॥ పర్యాయోక్తా [illegible]
రూపేత్కృత్యస్యైవ రూపవ్యాప్తం [illegible] । సూ
[illegible] తత్తా [illegible] ॥

భువనవిదితమాసీద్యచ్చరిత్రం విచిత్రం సహ యువతిసహస్రైః
క్రీడతో నందసూనోః। తదఖిలమవలంబ్య ప్రాయశః శృంగారకావ్యం
రచయితుమనసో మే శారదాస్తు ప్రసన్నా॥

సంప్రతి కవిః [illegible] చికీర్షితం ప్రతిజానానః తన్నిర్విఘ్నపరిసమాప్తయే సరస్వతీప్రసాదమాశాస్తే॥ భువనేతి॥ యువతిసహస్రైస్సహ క్రీడతః నందసూనోః శ్రీకృష్ణస్య సంబంధి విచిత్రం అద్భుతం యచ్చరిత్రం గోపికావస్త్రాపహారాదిరూపం భువనవిదితం లోకైర్విజ్ఞాతం ఆసీత్ - అఖిలం తచ్చరితం అవలంబ్య ఆశ్రిత్య - ప్రాయశః బాహుల్యేన [illegible] ॥ ప్రాయశ్శబ్దస్య [illegible] నానార్థకత్వాత్ [illegible] - శృంగారకావ్యం శృంగారరసప్రధానం కావ్యం రచయితుం కర్తుం మనో యస్య తస్య - రచయితుమనసో మే మమ - శారదా సరస్వతీ ప్రసన్నా అస్తు - సరసకావ్యరచనానుకూలవాగ్విజృంభణం [illegible] ॥ మాలినీవృత్తం - లక్షణం తూక్తం॥ ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైరితి॥

కాంతే దృష్టిపథం గతే నయనయోరాసీద్వికాసో మహాన్
ప్రస్విన్నం కుచమండలం పులకితా గాత్రాలతా సుభ్రువః। [illegible]
[illegible] కేశబంధశ్లథ [illegible] కంపోదయః కంఠాలింగనతత్పరేవ
గళిత [illegible] స్వయం॥

పరస్పరరూపలేఖావిలాసాదిభిర్జాతానురాగయోః [illegible] కాంతే ఇతి॥ కాంతే సుభ్రూరితి [illegible] - కాంతే [illegible] నయనయోః [illegible] దృష్టిపథం [illegible] - [illegible] దిశాగమనానంతరం॥ [illegible] ఆసీత్ - [illegible] తస్మిన్ [illegible] - సుభ్రువః [illegible] - [illegible] ఏకాంతే సమాగమే [illegible] - [illegible]

సికచ్ఛాయలేఖస్మిన్ కాంతేవక్షో [illegible] మోహనస ఘోగ్నిహాస్యేకేసతి। గ్రహా మనామాఖ్యా [illegible] ఘ [illegible] ప్రాప్త త్రిపన్నా వ్యతే సుమ [illegible] సంభవ నిస్స। రాగావస్థా వై ధుసప్రభ్న ఇత్యర్థః। తద్వాని [illegible] రాగవ్యవస్థా యామధిభోగ్యవేష ధ్యానాత వేసనయి [illegible] త్వా [illegible] గంగీతు ర్వా [illegible] యాంనివ త్ర మానసాఖ్యానేతిసి [illegible] కాంతేం రాలి [illegible] రే తి - గృహాసీవిజఘనస స్త్ర గంధిః। ని॥ నీవిం [illegible] ధా స్త్రీ ణాంజఘనవాససీత్యమ [illegible] స్వాయ మెనవిగళిత తాం స్రస్తా - అ [illegible] ధమెయాకృ్య ఆరాద్ధస్య న చక్షుః ప్రీత్యా ఖీనీయ [illegible] క్తలఙ్ఞాత్ [illegible] ద్వితీయ తృతీయ మో [illegible] [illegible] గితం [illegible] [illegible] తువ [illegible] ప్రస్ఫుర [illegible] కూపో [illegible] స్సైవ ద్ధ [illegible] కుసుమాదిశో [illegible] ప్రస్తా [illegible] పచ్ఛన్నా సజతః స్తనౌ [illegible] తాంశో [illegible] తే నీవి [illegible] ధ్వ [illegible] మెంగి తంయోషిత్తామితి -దగ్ధ [illegible] మో [illegible] నాత్సం [illegible] గశ్శం గారః॥ అ [illegible] విలాసినా -దగ్ధనస్ప [illegible] విసంభో [illegible] యముదాహ్య [illegible] క్తి [illegible] ర॥

మా [illegible] దరవిందసుం [illegible] స్మే [illegible] నా సంప్రతి [illegible]
త్రుం [illegible] ఘన స్తనాంగ [illegible] చ్చా [illegible] ర్ [illegible] ఖాలా। ప్రత్యాస
[illegible] జన [illegible] తాగణపరా పాణి [illegible] తేనెతాం [illegible] వి
రంకురంగనయనా [illegible] లో [illegible] తె॥

కస్యాశ్చిద్విలాసినాస్త్రైః స్తా [illegible] పశ్యాన్ మీనర [illegible] సంగి [illegible] బ్యాజే। మా [illegible] తి॥ సం [illegible] ఘనా -అ [illegible] దగ్ధ [illegible] ర [illegible] దా తథాస్య [illegible] వనం [illegible] మ [illegible] తథోక్తా - తి [illegible] పాలు వ్రీ [illegible] స్మేరే [illegible] త [illegible] పెతి [illegible] - స్మయ [illegible] దినా ర [illegible]॥ ని॥ దకో స్త్రీ [illegible] యమో [illegible] నె పిచ [illegible] దగం [illegible] సుల్ప [illegible] ప్ర [illegible] రత్న మాలా [illegible] - దా [illegible] ఘ [illegible]॥ ని॥ [illegible] శుచ [illegible] దిస్య [illegible] రః -ఉత్తు గానసమ్మిత్తౌఘనా పృథు [illegible] తినా [illegible] స్త నా [illegible] మో [illegible] త్ [illegible] త్తకి [illegible] అంచలసు [illegible] యస్యాస్యా [illegible] నా [illegible] త్తా - ఇతి [illegible] మె [illegible] క్తిః। ని। కతి [illegible] దే [illegible] హా [illegible] స్త్రే [illegible] యో [illegible] మ [illegible] ధర [illegible] మేఘ [illegible] తి [illegible] జేప్రమా [illegible] ఘనఇతినానా [illegible] రత్నమాలా [illegible]॥ ని। అంచలం [illegible]

తాం తేన స్యాదిత్యనుగః - కురంగనయనానామ్ [illegible] - ప్రశాన్యనదాసాః [illegible] రమణానాం తేషాం ప్రకారం [illegible] యనా [illegible] ధోత్రా - [illegible] గీత [illegible] పాన్థ [illegible] ధూరా [illegible] నయన [illegible] పరిహారేణైవ చయితుం [illegible] సతీన [illegible] తికే మీపె పాణిం [illegible] - [illegible] గన్థ [illegible] ధోహాగ [illegible] నా మి తి రాంగుళీ [illegible] శో [illegible] యథా [illegible] కపోలే [illegible] స్తంసన్న [illegible] మానం దూ [illegible] కూలేన [illegible] హిత యథా ధాసాకూతం చిరం భాగ [illegible] - అగో [illegible] లా స్త్రీ [illegible] శయం [illegible] ఇత్యర్థః - అ [illegible] తేకే పాణి [illegible] కియ [illegible] అలంకారః యు [illegible] రాభిసంధా [illegible] మర [illegible] బన్ధ [illegible] త్యజ్య [illegible] బాధ [illegible] హా ॥ [illegible] దీ [illegible] యా [illegible] ॥

నీం [illegible] ధవి [illegible]
తపున్నకి [illegible] దీమాన [illegible] విలాస [illegible]
[illegible] బలేవిన [illegible] ॥

శామం [illegible] కే వ [illegible] హూ [illegible] పంచ [illegible] మనీ [illegible] ధావిహార [illegible] ॥ పి ॥ బలే [illegible] ధవీనాం ॥ ని ॥ [illegible] ధవీలతే [illegible] లతాదివ్యాప్త్యధికరణి [illegible] - [illegible] భావః [illegible] సన్ధ్య [illegible] - అ [illegible] ఏకత్వ [illegible] కుంజమేవ [illegible] గృహం [illegible] తాదవి [illegible] లోక [illegible] భుమ [illegible] ప్రాయమానో [illegible] కుంజ [illegible] విలాసః [illegible] నిర [illegible] తరతి [illegible] కోకిలా [illegible] హేతుభిః - బోద్ధుం [illegible] శో [illegible] శ్యేన [illegible] తత్ర [illegible] కోకిల [illegible] ప్రతిపాదితం ॥ వాయుకృత [illegible] నిలసే [illegible]

నాటకం । మంచపీఠయగృహేణజీవయతాత్రిహాపాధిగతిసీలధ్రాతంవిదుః॥ త
చ్ఛ్లోకకవహేః కోకిలాపంచస శోకసన్నద్ధైరుత్క్రమైః । మిశ్రితం ప్రవరణే
సంచేజ్యతే హాస్యనాపిరుతమిచ్ఛ్యతేబుద్ధైకలక్షణాత్ - అత్రమణితానాం
కోకిలకూజితానాంచ సామ్యేన భేదానులబ్ధి । తిపాదనా త్సామాన్యాలం
కారః సామాన్యంగుణసాక్ష్యేనయత్రవస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్ - వసన్తో
కిలాలాపముఖరితేస్మిన్వనప్రదేశేపాన్థ్యబలాన్మణితేషు కోకిలకూజితభ్రమ
స్యానశ్యముత్పద్యమానత్వమణితానాం కణ్యాః పికామినో క్రీడాంకోపి
జ్ఞాతుంనశక్నుయాదితి భ్రాంతిమదలంకారోపి ప్రతీయత ఇత్యలంకారేణా
లంకారధ్వనిః తథాఇదమేవావయోర్విహారయోగ్యం గూఢస్థానం ఇహైవ
గంతుంప్రసిద్ధేత్యపివ్యజ్యతఇతివస్తుధ్వనిశ్చ-వసంతతిలకావృత్తం॥ ఉక్తావసం
తతిలకాతభజాజగాగఇతిలక్షణాత్॥

దష్టంరోష్ఠబింబధియాననగ్రహంపర్యాకులోధావనాద్ధమ్మిల్ల
స్తిలకప్రసూనంబుగళితంధిగ్యౌవనం కంటకైః॥ఆఃకిం జ్వరకా
రకపరాగభృతం కారాధమావ్రీ కింభ్రామ్యస్యటవీషుకాయ
కుసుమానేష్యామిదాంబాగ్రహీత్॥

సహచరీభిస్సాకంకుసుమాపచయాయవనం ప్రాప్తాం పుష్పితలతా
... స్త్రియః ప్రత్యాగ్యకం చిద్విజనం గూఢప్ర
దేశంచిత్వాకారేణసంగమితాంకాంచిత్కామినీం తత్పరిత్రాణాయ బహి
రిసస్థితాదూతికాద్రైవశాత్తమేవప్రదేశంకుసుమ లిప్సయాప్రాప్తాయాః
తత్సఖ్యాఃపురో మనం సూచయంతీశంకా దర్శనాత్ప్రాగేవహేత్వం తరో
పన్యాసేనసంభోగలింగా ఛాదయంతి ప్రాహ ॥ దష్టమితి । అరుణం స్వభా
వేనకంఠం బింబభ్రాంతి హేతూక్తిః అధరాగ్రబింబఫలధియా బింబఫ
లమితియుష్యాద్దష్టం-శుకేనచ పూఫుల్లేసవిద్ధమితిఏంతలక్షతావిలాపః - ధ
మ్మిల్లబద్ధకచకయూనాం॥ధంమిల్లస్సంయతాఃకచాఇత్యమరః - ధావనా
చ్ఛ్రమ-... వ్యాకులం విల్లిష్యత్వా ... ఇతిశేషః-తిలకం ...
... జాతిమిలిశేషఃతనుఃశరీరంకంటకైఃఛిన్నా - శ
కలా ... పత్రేశేషు పర్వేశేన స్తనది స్థానే
... లాపఃకృతః - ఆః ఇతికోపే । ని ॥ అస్మ
... -అత ... యోధనీయయాన
... కిం జ్వరకారిణః అతిమాత్రయా ... కరః
కణభూ ... యస్మిన్ ... తద్యథా భ్రమసి ...

పయంతీవశ్యాత్స్వరశ్చ వ్యాపారయంతీసతీత్యర్థః । అటవీశుకాయారణ్య కీరాయ। అటవీగ్రహణందుర్గ్రహత్వబోధనార్థం । కింభ్రావ్యసికింనిమి త్తమిత స్తతో ధావసి । తద్గ్రహణస్యదుష్కరత్వాద్విఫలస్తే ప్రయాసఇతి భావః। నకేవలమేతత్ప్రయాసవైఫల్యమాత్రంకింతుప్రాగేవత్వయా। ఆగ త్యమదీయాన్యేతానినానావిధరపచేయానీతిస్వాధీనతాం నీతాన్యపిపుష్పాణి వ్యపగతానీత్యాహఏషేతి। ఏషాపురోవర్తినీ। అత్రైషపవర్తిత్వ సూచ నార్థమేతచ్ఛబ్దప్రయోగః। ననాందాతవపత్యుస్స్వసా॥ ని॥ ననాందాతుస్స్వ సాపత్యురిత్యమరః కుసుమాన్యగ్రహీత్ । కర్తవ్యంపుష్పాపచయ మపహా యమోహాద్వన్య శుకగ్రహణాయ వనేధావంత్యాస్తవనకేవలం. శుకాలా భఃకింత్వధరవ్రణాదిరూపానర్థ ప్రీతిలాభోపిజాతఇతి ప్రకరణానాభిజ్ఞత ద్భర్తృభగినీగ్రాహ్యా బాహ్యాభిప్రాయః। ననాందాసమీపం ప్రాప్తా త్వదీయకంకణధ్వనిశ్చ సర్వత్రశ్రూయతేకిమేతదితి జిజ్ఞాసమానాసహాగ త్యపశ్యతీతితత్కుంజారంహిత్వా శుకపలాయనంకథయంతీ లతాగృహాము ద్యాన్నిర్యాహీతి ప్రకృతసైరిణీమాత్రగ్రాహ్యోగూఢాభిప్రాయః। అ త్రాధరేబింబభ్రాంతివర్ణనాద్భ్రాంతిమదలంకారః॥ కవిసమ్మతసాదృ శ్యాద్విషయేపిహితాత్మని।ఆరోప్యమాణానుభవోయత్రసభ్రాంతిమాన్మత ఇతి। ఇష్టానవాప్తిపూర్వకానిష్టప్రాప్తివర్ణనాద్విషమాలంకారః। విరుద్ధకా ర్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్ । విరూపఘటనాచాసౌవిషమాలంకృ తిస్త్రిధా।అన్యహేతూక్త్యాఆకారగోపనాద్వ్యాజోక్తిరలంకారః॥ వ్యాజో క్తిరన్యహేతూక్త్యాయదాకారస్యగోపనమితి। ద్వావేతౌ ప్రతీయమానతయా ధ్వనిరూపావితిసంక్షేపః। దూతికాత్రయథోక్తలక్షణలక్షితా । యథాహ భగతః ॥ ప్రోక్తాస్సహనేషుకుశలామధురకథాదక్షిణాచకాలజ్ఞా।అటహాసం వృతమంత్రామూర్తిత్వేతైర్గుణైర్యుక్తేతి। అటహాచతురా ॥

బిభ్రాణా కరపల్లవేన కబరీ మేకేన పర్యాకులా మన్యేన స్తన
మండలేపి దధతీ స్రస్తందుకూలాంచలం । ఏషాచందనలేశలాంఛి
తతను స్తాంబూలరక్తాధరా నిర్యాతి ప్రియమందిరా ద్ధతపతేస్సా
క్షాజ్జయశ్రీరివ॥

ప్రియేనసాకం విహృత్యకేళీగృహాన్నిర్గచ్ఛంతీం విలాసినీంప్రదర్శ యన్ కాపిద్గఃకశ్చిత్కించిదాహ ॥ బిభ్రాణేతి ॥ పర్యాకులాం రతికామోపమ ర్దనశిథిలబంధనత్వాద్విస్రంసమానాంకబరీంకేశపాశం। ఏకేనకరపల్లవేన కరః పల్లవఇవేత్యుపమితసమాసః। తేనబిభ్రాణానిశ్చేష్టచ్యుతిపరిహారాయ

పృథుమవలంబమానా- తథాస్రస్తం ఉత్థానసమయే స్తనతటాద్గళితం దుకూ
లం క్షౌమాంబరం సూక్ష్మాంశుకంవా- తస్యాంచలం అంతం ॥ ని ॥ దుకూలం
తు క్షౌమే సూక్ష్మాంశుకేతథేతి నానార్థరత్నమాలాయాం - అన్యేనకరపల్ల
వేన స్తనమండలే స్తనబింబే-వర్తుల స్తనప్రదేశ ఇతియావత్- నిదధతీ ప్రసార
యంతీ- చ రాగస్యచ్యుతశేషస్యమలయజపంకస్యలేశైః- లాంఛితా తనుః శరీ
రం యస్యాస్సాతథోక్తా- ఆలింగనాదిభిరుపక్షీణసర్వాంగరాగేత్యర్థః- తాం
బూలరక్తాధరాపీటిశారుణోష్ఠీ ఏషా పురోవర్తినీనాయికా-ప్రియమందిరా
ద్వల్లభగృహాత్- సాక్షాత్ప్రత్యక్షభూతా ॥ ని ॥ తుల్యప్రత్యక్షయోస్సాక్షా
దితినానార్థరత్నమాలాయాం రతిపతేర్మన్మథస్యజయశ్రీర్జయలక్ష్మీరివనిర్యా
తినిర్గచ్ఛతి- నాయికాయాః మన్మథజయలక్ష్మీత్వోత్ప్రేక్షణేన మన్మథస్యకృత
కృత్యత్వం తేనరతోత్సవస్యసకలకామోపచారసంపన్నత్వంచవ్యజ్యతే- అ
త్రోపమోత్ప్రేక్షాస్వభావోక్తిశ్చేతిత్రయోలంకారాః- కరపల్లవేనేత్యత్రఉప
మాసాధారణధర్మ వాచకయోరనుపాదానాల్లుప్తా ॥ వర్ణ్యోపమానధర్మాణాము
పమావాచకస్యచ। ఏకద్విత్ర్యనుపాదానాద్భిన్నాలుప్తోపమాష్టధేతిలక్షణా
త్- నాయికాయాం ప్రత్యక్షమన్మథ జయలక్ష్మీత్వ సంభావనాయాః క్రియ
మాణత్వాదుత్ప్రేక్షా ॥ సంభావనాస్యాదుత్ప్రేక్షావస్తుహేతుఫలాత్మనేతి
లక్షణాత్- స్వభావోక్తిస్ఫుటైవ - సాచోత్ప్రేక్షానిమిత్త భూతసంభో
గలింగ జనితశోభాతిశయశాలిత్వ ప్రఖ్యాపనాత్మకత్వాదుత్ప్రేక్షాలం
కారస్యాంగమితిద్వయోస్సంకరః - ఉపమాయాస్తయోశ్చ నైరపే
క్ష్యాత్సంసృష్టిః ॥ ౭

కాంతోయాస్యతిదూరదేశమితిమే చింతాపరంజాయతే లోకా
నందకరోసి హే చంద్రవదనే వైరాయతే చంద్రమాః। కించాయంవితనో
తికోకిలకలాలాపోవిలాపోదయం ప్రాణానేవహరంతి హంతనితరా
మారామమందానిలాః ॥ ౮

పత్యౌదేశాంతర ప్రయాణాయసన్నద్ధే సతి ఖేదాకులా నాయికా స
ఖీమాహ ॥ కాంత ఇతి ॥ కాంతః ప్రియః దూరదేశం యాస్యతి గమిష్యతీతి హేతోః
ని ॥ ఇతి హేతుప్రకరణప్రకారాదిసమాప్తిష్వీత్యమరః - మే మమ చింతా విచా
రః పరమతిశయితం యథాతథా జాయతే- పరోక్ష విచారో భవతీత్యర్థః-
హే చంద్రవదనే చంద్రమాః లోకస్య జగతః-జగద్వర్తిప్రాణిజాతస్యేతియావ
త్- యద్వాలోకాః జనాః తేషామానందకరోపి ॥ ని ॥ లోకస్తుభువనే జన ఇత్య
మరః - వైరాయతే వైరం కరోతి - ఆనందకరత్వం విహాయ దుఃఖకరోభవ

త్యర్థః - శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘేభ్యః కరణ ఇతి వైరశబ్దాత్ క్యఙ్ - కిం చ - అయం శ్రూయమాణః కోకిలానాం కలాలాపః అవ్యక్తమధురకూజితం ॥ ని॥ కలమవ్యక్తమధురే ధ్వనౌ స్యాద్వాచ్యలింగకమితి నానార్థకోశే - విలాపః దుఃఖేన ప్రయుక్తపరిదేవనోక్తిః॥ అ॥ విలాపః పరిదేవనమిత్యమరః - తస్యాశ్రయం వితనోతి - కోకిలకలాలాపశ్రవణేన మమ విలాపః ప్రాదుర్భవతీత్యర్థః - ఆరామమందానిలా ఉపవనమందమారుతాః నితరాం భృశం ప్రాణాన్నైవ హరంతి - న కేవలం చంద్రాది వదార్తిమాత్రం కుర్వంతీత్యేవకారార్థః - హంతేతి విషాదే॥ ని॥ హంత హర్షే విషాదే చ వాక్యారంభానుకంపయోరితి నానార్థరత్నమాలాయాం. అత్ర ప్రియప్రవాసరూపహేతుప్రసక్త్యా తేన చింతాదికార్యోదయవర్ణనాదతిశయోక్తిభేదః॥ చపలాతిశయోక్తిస్స్యాత్ తత్కార్యే హేతుప్రసక్తిజ ఇతి లక్షణాత్ - లోకానందకరోఽపి వైరం కరోతీతి ద్రవ్యక్రియయోర్విరోధస్య అపరిహారప్రదర్శనాద్విరోధాలంకారః - అత్ర చింతాదిప్రతిపాదనాద్విప్రలంభ శృంగారః - తదుక్తం శృంగారతిలకే ॥ సంభోగో విప్రలంభశ్చ ద్విధా శృంగార ఇష్యతే । సంయుక్తయోస్తు సంభోగః విప్రలంభో వియుక్తయోః ॥ తత్ర విప్రలంభః పంచవిధః - తథాచాహుః॥ అయోగో విరహో మానః ప్రవాసశ్శాప ఇత్యపి। విప్రలంభస్యైతే హేతవః పరికీర్తితాః॥ అయం తు ప్రవాసవిప్రలంభశృంగారః॥ దేశాంతరే స్థితిర్యాతు ప్రవాసస్స ప్రకీర్తితః॥ కార్శ్యపాండిమనిశ్వాసాచింతా దైన్యాశ్రుగద్గదాః । ఉన్మాదాలస్యమిత్యాద్యా అనుభావాః ప్రకీర్తితాః ॥ ప్రవాసస్త్రివిధః - భావీ భవన్ భూతశ్చ - ప్రవాసోఽత్ర భావీ ప్రవాసస్య నిశ్చితత్వేన భర్తుః ప్రోషితకల్పత్వాదియమష్టవిధనాయికానాం మధ్యే పరిగణితా ప్రోషితభర్తృకా నామ నాయికా। దేశాంతరగతే కాంతే దేహసంస్కారవర్జితా । చింతాదైన్యాశ్రుకార్శ్యయుక్తా ప్రోషితభర్తృకేతి - శృంగారనాయికానామష్టవిధత్వం ఆలంకారికైః ప్రతిపాదితం ॥ ఏతాః పునరవస్థాభిరష్టధాస్యుర్యథోదితం। స్వాధీనపతికా చాపి తథా వాసకసజ్జికా॥ విరహోత్కంఠితా విప్రలబ్ధా ప్రోషితభర్తృకా। కలహాంతరితా చాభిసారికా చైవ ఖండితేతి॥ మతాంతరే త్వేషా భర్తుః ప్రవాసనిశ్చయమాత్రేణ వ్యాకులత్వాత్ ప్రవత్స్యత్పతికా నామ నవమీ నాయికా - తథాచోక్తం రసమంజర్యాం - యస్యాః పతిరగ్రిమక్షణే దేశాంతరం యాస్యత్యేవ సా ప్రవత్స్యత్పతికా - అస్యాశ్చేష్టాః కాకువచనకాతరప్రేక్షణగమనవిఘ్నోపదర్శన నిర్వేదసంతాప సమ్మోహనిశ్వాస బాష్పోదయా ఇతి - అస్యాః స్వాధీనపతికాదిష్వష్టస్వంతర్భావ స్త

త్రై ప్రవసత్ప్రాప్తః - అగ్రిమక్షణేనిశ్చితదేశాంతరగమనే ప్రియేసతి ప్రవత్స్యత్పతి
కాపినవమీనాయికాభవితుమర్హతి- అస్యాః ప్రోషితభర్తృకాయాంవిప్రల
బ్ధాయాంచ నాంతర్భావః భర్తృసన్నికృష్టత్వాత్ - నచకలహాంతరితాయా
మంతర్భావః కలహాభావాత్ - అనవమానిత పతిత్వాచ్చనాపి ఖండితాయా
మంతర్భావః ప్రియస్యాన్యోపభోగచిహ్నితస్యానాగమనాత్- ప్రియాయాః
కోపదర్శనాభావాచ్చ- నాపివిరహోత్కంఠితాయామంతర్భావః భర్తృ
సన్నిధివర్తిత్వాచ్చ - నాపివాసక సజ్జికాయామంతర్భావః వాసకనియమా
భావాత్ సజ్జీకరణాభావాచ్చ నిర్వేదదర్శనాచ్చ - నాపిస్వాధీన పతికాయా
మంతర్భావః అగ్రిమక్షణేసంగవిచ్ఛేదదర్శనాచ్చ - ప్రజన్నపిపతిఃస్వాధీనపతి
కయానిరుధ్యతే, అన్యథాభర్తృస్వాధీన త్వమేవభజ్యతే - నాప్యభిసారికా
యామంతర్భావః అభిసరణోత్సవాభావాత్ సంతాపదర్శనాచ్చేతి యుక్త
ముత్ప్రేక్ష్యామ ఇతి ॥

నవకిసలయతల్పంకల్పితం తాపశాంత్యైకరసరసిజ సంగాత్తే
వలంగ్లాపయంత్యాః । కుసుమశరకృశానుప్రాపితాం గారతాయాన్స్మి
వశివపరితాపఃకోపదత్తోమలాంగ్యాః। ౯

విరహిణీమదనశాదర్శనజనితఖేదతఃసఖీకాచిదాహ ॥ నవేతి ॥ తాప
శాంత్యై దేహతాపనివృత్త్యై కల్పితంరచితం నవకిసలయానాం బాలపల్లవా
నాంతల్పం తన్మయీంశయ్యాం॥వి॥తల్పంశయ్యాట్టదారేష్వితి్యమరః-కరసర
సిజసంగాత్తేవలం పాణిపద్మయోగాదేవగ్లాపయంత్యాః గ్లానంకుర్వం
త్యాః కుసుమశరోమన్మథః సఏవకృశానురగ్నిః తేనప్రాపితా అంగారతా
యస్యాస్సా - స్మరజ్వరగతప్తాయాఇత్యర్థః-కోమలాంగ్యాః పరితాపఃకోపదత్తో
నామజనోవక్తుంశక్నుయాత్ నకోపత్యర్థః- శకితిశక్ల్యర్థేలిజ్ - శివశివేత్యు
క్తిఃఖేదాతిశయాత్-కుర్వంతిహిశివనామకీర్తనంభయశోకాదిషు- తథాపా
ద్మేవచనం॥ ఆర్చ్యేపిభయేశోకేక్షుధితేనాచుహాహాదా। వ్యాజేనవాస్మరేద్య
స్తుమమసాయుజ్యమాప్నుయాదితి- తథాప్రయుంజతేకవయః॥ శిలాక్షంపచ
ధత్తేశివశివవియుక్తా కఠినతామహోనారీభాకూవపతివనితా సూయతి
తేఇత్యాశ్చర్యే ప్రయోగః॥ గణయతి కరుణావరాజ్యంధా సాశివశివవాన్య
పివాసరాణి వధా ఇతిఖ దే ప్రయోగః-అత్రహస్తసంస్పర్శమాత్రేణకిసలయతల్ప
స్యమ్లానత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిభేదః॥ సంబంధా
తిశయోక్తిస్స్యాదయోగేయోగకల్పనమిత్యలంకారాత్- తథామన్మథేనాయి
కాయాంచ అగ్నిత్వస్యాంగారత్వస్యచ ఆరోపాద్రూపకాలంకారః, తదు

క్తం॥ఆరోపవిషయస్యస్యాదతిరోహితరూపిణః । ఉపరంజకమారోప్యమాణంతద్రూపకంమతఇతి , తథాప్లావయంత్యాఇతిప్రథమవిశేషణస్యార్థంప్రత్యుత్తరవిశేషణస్యార్థోహేతుత్వేనోపాత్తఇత్యేకంపదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః , విశేషణద్వయార్థస్యాపి రితాపకథనస్యాశక్యతాంప్రతిహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకమపరంకావ్యలింగం । హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలింగముదాహృతమితి,ప్రథమకావ్యలింగస్యాతిశయోక్తిరూపకసాపేక్షత్వాద్విజాతీయసంకరః - ద్వితీయకావ్యలింగస్యతృతీయసాపేక్షత్వాత్సజాతీయసంకరః- కోమలాంగ్యాఇతివిశేషణస్యతీవ్రతాపాసహత్వాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః॥ అలంకారఃపరికరస్సాభిప్రాయేవిశేషణఇతిలక్షణాత్- తేనచసుకుమారాంగశాలిత్వేనాతితీవ్రత్వేఘటనావస్థాయోర్వ్యాయకాసంతాపయోర్ఘటనాజాతేతివిరూపఘటనాత్మకోవిషమాలంకారః-తీయతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః-కరసరసిజసంగాదిత్యుపమాయాఃపరికరస్యతిశయోక్త్యాదిచతుష్టయస్యచపరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః-అత్రతాపోనామషష్ఠీమన్మథావస్థా తథాచోక్తంసాహిత్యచింతామణౌ । చక్షుఃప్రీతిశ్చింతాసంకల్పోగుణనుతిఃక్రియాద్వేషః।తాపోలజ్జాత్యాగోన్మాదౌమూర్ఛామృతిర్దశావస్థాఇతి- తాపలక్షణంచతత్త్రైవ॥తప్త్వేవ్యకస్త్వేతాపస్స్యాత్కామజోజ్వరఇతి - వైవర్ణ్యపరుషత్వవైస్వర్యంశయనేపరిలుంఠనం। నిశ్వాసమోహశోషాద్యాఅనుభావాస్తదుద్భవాఇతిద్వాదశావస్థాపక్షేతుసంజ్వరోనామనవమామన్మథావస్థా-యథాహవిద్యానాథః చక్షుఃప్రీతిర్మనస్సంగస్సంకల్పోథప్రలాపితా।జాగరఃకార్శ్యమరతిలజ్జాత్యాగోథసంజ్వరః॥ఉన్మాదోమూర్ఛనంచైవచరమంమరణంవిదుః॥అవస్థాద్వాదశమతాఃకామశాస్త్రానుసారిణఇతి - సంజ్వరలక్షణమపితత్రైవోక్తం తాపాధిక్యంజ్వరోమతఇతి- పక్షద్వయమిదంభావప్రకాశేప్యుక్తం॥ దశధామన్మథావస్థాభవేద్ద్వాదశధాపునః , అత్రావస్థాప్రతిపాదనాగమోయాగః ప్రలంభశృంగారఃతథాచాహుః॥ సంభోగోవిప్రలంభశ్చశృంగారోద్వివిధోమతః॥ చక్షుత్తేక్రమేణాథమనోరంజిన్యాతతనోత్తరతిరీరితా॥ రతిలక్షణంతుభావప్రకాశే॥ సంపన్నైశ్వర్యసుఖయోరన్యోన్యగుణయుక్తయోః।నవయౌవనయోశ్శ్లాఘ్యప్రకృత్యోస్సన్నిష్యయోః ॥ నారీపురుషయోస్తుల్యాపరస్పరపిథా తా। స్పృహాసంస్ప్రహవాంచిత్తవృత్తిరతిరిత్యభిధీయతఇతి-అవస్థాభిస్తస్యావృద్ధిక్రమస్త్వేవమిహగంతవ్యః- రమ్యాలంబనదర్శనేనఅభిలాషతఃప్రథమంచక్షుఃప్రీతిప్రజాయతే తతోమనస్సంగఃతతస్సంకల్పః సంకల్పితేవస్తున్యాదరాతిశయేనగుణను

తిఃపతత్తై ప్రియానురక్తచిత్తతయా అన్యత్రక్రియాద్వేషః తత్త్యాతిశయేన తాపః త త్వోత్కర్షాసహిష్ణుత్వేనలజ్జాత్యాగః తేనబుద్ధిశైథిల్యేసత్యున్మాదః తేనబలక్ష యేనతనుతా స్యాత్తదనన్తరం కేవలంమరణంసంభవతి. ఇమాఅవస్థాఃఅయోగవిప్ర లంభే ప్రాయేణభవంతి-క్వచిత్ప్రవాసవిప్రలంభాదావపిసంభవంతి॥

శీతేశీతకరోంబుజేకువలయద్వంద్వాద్వినిర్గచ్ఛతిస్వచ్ఛామౌక్తిక
సంహతిర్ధవళిమాహైమీంలతామంచతి।స్వర్యాత్పంకజకోశయోర
భినవాయాంతిస్రజఃక్లాంతతామేషోత్పాతపరంపరామమసఖేయా
తాత్రిస్పృహాంకృంతతి॥ ౧౦

పూర్వం కృతయాత్రానిశ్చయఃసంప్రతికుతస్తత్సన్నాహోద్వరమ్యస్థి తోనీసుహృదాపృష్టోనాయకస్స్వకౌశలమాహ॥ శీతఇతి॥ శీతాఃకరాఃకిరణా యస్యసఃశీతకరశ్చంద్రఃఅంబుజేశీతేసచ్ఛలత్వేనావతిష్ఠతి. చంద్రస్యాకాశా ద్భాగతెపద్మేనిపతనమిత్యేకోమహోత్పాతభూతపూర్వఉత్పాతః. తథాస్వచ్ఛా విమలామౌక్తికానాంసంహతిస్సమూహః కువలయద్వంద్వాదుత్పలద్వయా ద్వినిర్గచ్ఛతివిశేషేణబహిర్నిర్యాతి॥కరీంద్రజీమూతవరాహశంఖమత్స్య హిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని । ముక్తాఫలానిప్రథితానిలోకేతేషాంహిశుక్తి ర్భవఏవభూరీతి రత్నశాస్త్రేప్రసిద్ధాదుత్పత్తిస్థానాదన్యత్రమౌక్తికో త్పత్తిరన్యఉత్పాతః-ధవళిమాధావళ్యంహైమీంకనకమయీంలతామంచతి ప్రాప్నోతి-నిసర్గేణపిశంగ్యాఃకనకలతాయాఃఆకస్మికవర్ణాంతరప్రాప్తిః పరఉత్పాతః-అభినవాస్స్రజః పుష్పమాలికాఃపంకజకోశయోఃపద్మకుట్మల యోః॥ని॥ కోశో౽స్త్రీకుట్మలేఖడ్గగుహ్యదేశా(స్త్ర)పీఠయోః। గృహాదేహేపు స్తకోశేపేశ్యామసిపిధానకేతినానార్థరత్నమాలాయాం- స్వర్యాత్క్లాం తతామమ్లానతాంయాంతిప్రాప్నువంతి.అభినవత్వేనపూర్వమమ్లానానామే వస్రజామగ్నివహ్నిస్పర్శాదినాపంకిలస్థలవర్తిత్వేనశిథిలయోరపిపద్మకుట్మలయో స్స్పర్శాత్సద్యఏవపరిమ్లానత్వంజాయతఇత్యుత్పాతాంతరం. హేసఖేఏషాచం- ద్రపాతాదిరూపాఉత్పాతపరంపరాభావ్యనర్థసూచకానివికరీతాననిమి త్తానిఉత్పాతాఃతేషాంపరంపరామమయాత్రాస్పృహాంకృంతతిప్రయాణే చ్ఛాంఛినత్తి-కృతఛేదనఇతిధాతోర్దైవాదికాల్లట్-శేముచాదీనామితిను మాగమః ఏతానుత్పాతాన్వీక్ష్యవిపత్ప్రయాణస్పృహాసి- ఉత్పాతద ర్శనేప్రయాణనిషేధాదితిభావః-మత్ప్రియాణాత్ప్రాగేవజాతైఃప్రయా ణోత్తరభావినీంతాంతాంయాంచరమదశాంసూచయద్భిఃచింతాంగతైస్తస్య సాతాపైర్నిమిత్తతయాత్రాస్పృహాస్త్రీశివివతితాత్పర్యః-అత్రశీతకరాంబు

జకువలయమౌక్తికహేమలతాపంకజకోశశబ్దాస్సాధ్యవసానలక్షణయా క్ర-
మేణ ముఖహస్తనయనబాష్పబిందుమూర్తిస్తనపరాః- అంబుజే శీతకరశ్చేత
ఇత్యనేన ముఖస్య వాస్తవికత్వం ప్రతిపాద్యతే- తేన చింతాస్యజ్యతే మౌక్తిక
సంహతిః కువలయద్వంద్వాద్విగలచ్చ్యుతిర్యేనేన గళద్బాష్పబిందుపూర్ణనే-
త్రత్వం ప్రతిపాద్యతే- స్వచ్ఛేతి విశేషణేన బాష్పసంహతేర్నైర్మల్యవిశిష్టతాంపన
త్వాంగమ్యతే- తేన బాష్పవృద్ధేరనల్పత్వం ప్రతీయతే- తేన దుఃఖస్యోత్కటత్వం
సృజతే- ధవళిమా హైమీం లతామిత్యనేన తాపకృతం వైవర్ణ్యం ప్రతిపాద్యతే-
తల్లక్షణంతు సాహిత్యచింతామణౌ। వైవర్ణ్యం వర్ణభేదస్స్యాత్త్రాసశోకభ-
యాదిభిరితి- స్పర్శాత్పంకజకోశయోరిత్యాదినా స్తనయుగళసంగమాత్రేణ
స్రజః పరిమ్లానత్వం ప్రతిపాద్యతే- తేన శరీరతాపప్రకర్షః ప్రతీయతే- అత్ర
ప్రియప్రవాసరూపహేతుప్రసక్తిమాత్రేణ చింతాదిరూపకార్యస్యవర్ణనా-
చ్చపలాతిశయోక్తిరలంకారః తథా ముఖాదీనాం విషయాణాం స్వవాచకశబ్దా-
నగృహీత్వా చంద్రాదివిషయివాచకశబ్దైరేవ ప్రతిపాదనాచ్చ భేదేప్యభేదక-
ల్పనరూపాతిశయోక్తిః॥ విషయస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే। యత్ర
సాతిశయోక్తిస్స్యాత్కవిప్రౌఢోక్తిజీవితేతి లక్షణాత్ - తథా చంద్రస్యాంబుజో-
పరిశయనవర్ణనాద్విరుద్ధక్రియయోర్విరోధః- హేమలతాయా ధావళ్యప్రతి-
పాదనాజ్జాతిగుణయోశ్చ విరోధాలంకారః- కువలయాన్ముక్తాఫలోత్పత్తేః పం-
కజకుడ్మలస్పర్శాత్పుష్పమాలానాం మ్లానత్వసంభవస్య చ ప్రతిపాదనాదకార-
ణాత్కార్యోత్పత్తిరూపా విభావనా॥ అకారణాత్కార్యజన్మ చతుర్థీస్యాద్విభా-
వనా- విరోధాభేదయోర్విభావనాయాశ్చ భేదాతిశయోక్తిసాపేక్షత్వా-
త్తయా సహాంగాంగిభావేన సంకరః విరోధాభేదయోర్విభావనాయాశ్చ పర-
స్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః- అనయోర్మిథో నిరపేక్షయైకత్ర సంస్థితిః- నాయకోను-
కూలః॥ ఏకాయత్తోనుకూలస్స్యాత్తుల్యోనేకత్ర దక్షిణః। వ్యక్తాగా నిర్భయో
దృష్టో గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠ ఇతి లక్షణాత్ - నాయికా స్వాధీనపతికా ॥ స్వాధీన
పతికా సా స్యాద్యా న ముంచతి వల్లభ ఇతి లక్షణాత్॥ ప్రవాసప్రసక్తిహేతుక
స్యచింతాదైన్యాదేర్వర్ణనాత్ప్రవాసవిప్రలంభశృంగారః। ౧౦

దూతీదంనయనోత్పలయుగ్మమస్యా హాహా తాంతం నితాంతం తవకస్యే
బాంభఃకణికాలలాటఫలకే ముక్తాశ్రియం బిభ్రతి నిశ్వాసాః ప్రచురీభ-
వంతి నిశాంతం హాసాంశచంద్రాతపేయాత్వాయాశవశాద్భూధావాము
కృతే శాంతాసికాంతాకృతే॥ ౧౧

నాయకమానేతుంగత్వాన్యస్యామేవ తేన సార్ధం విహృత్యాగతాం తద

స్వాగమనమనిమిత్తమన్యనేవకించిత్ప్రకటయన్తీం ఆస్యస్వేదజలకణైశ్చిహ్నితాం దూతికాం కటోద్భాగదర్శనేన జాతేర్ష్యా నాయికా చాతుర్యేణ వక్రోద్ఘాటనం కుర్వంతీ ప్రాహ॥ దూతీతి॥ హేదూతి తవ ఇదం-నయనే ఏవ ఉత్పలే ఇతి రూపకసమాసః తయోర్ద్వయం నితాంతం అత్యంతం తాంతం మ్లానం- అహో ఉత్పలస్య చంద్రికాయాం మ్లానత్వము సంభావితం తదధికమిత్యాశ్చర్యం - తథా స్వేదాంభః కణికాః లలాటఫలకే ముక్తాశ్రియం బిభ్రతి మౌక్తికశోభాం వహంతి- స్వేదో ప్యల్పఏవేతి భావః ॥ ని ॥ పరిత్యక్తేపి ముక్తస్స్యాన్ముక్తాముక్తాఫలే స్త్రియామితి నానార్థరత్నమాలాయాం - నిశ్వాసానితరాం ప్రచురీభవంతి బహుళాయంతే॥ సి॥ ప్రథమాంతం ప్రచురం ప్రాజ్యమదభ్రం బహుళం బహ్వాస్యాను రః- హేకాంతాకృతే రమణీయాకారే- మమకృతే- మదర్థం కృత ఇతి తాదర్థ్యేప్యయం ॥వి॥ లర్థకృతే చ తాదర్థ్యేద్వ్యయమిత్యవ్యయమిత్యభిధానాత్ - వృథా వ్యర్థం చంద్రాతపే చంద్రికాయాం ॥వి॥ ప్రకాశోద్యోత ఆతప ఇత్యమరః సుకుమారాంగ్యాస్తవ చంద్రికావ్యాతపకల్పాజాతేత్యాశయేన ఆతపశబ్దః - యాతాయాతవశాత్ మద్వల్లభగృహావర్తనిగతాతవశాత్ శ్రాంతాసి -హాహంతేతి పదద్వయోక్తిర్విషాదాతిశయాత్-విషాదోత్ర దూతికాశమదర్శనజనితః సచవృథాభూతః కైతవేనాభినీయమానత్వాత్ - వృథా మమకృతే శ్రాంతాసీత్యత్ర మత్కార్యప్రత్యేవతే వశ్రమో విఫలః స్వకార్యం ప్రతితు సఫలఏవేత్యర్థః- మద్వల్లభమానేతుం గతాయాస్తవ న కేవలమీప్సితాలాభః యాతాయాతజనితశ్రమాధిక్యేన రమణీయాయాస్తవ ఆత్మని వైకృతమపి జాతమితి వాచ్యార్థః- అద్భుతోయం శ్రమః నవనాయకగృహావర్తనియాతాయాతాభావే ప్యుత్పన్నః చంద్రికాయాం స్వగృహాత్ గృహాంతరం ప్రతి సంచారమాత్రేణ తవైతాదృశశ్రమజనకత్వాయోగాత్ మద్వల్లభోపభోగసంభవ ఏవేతి వ్యంగ్యార్థః - కాంతాకృతే ఇతి సౌందర్యోద్ఘాటనేన నాయంతవాపరాధః కింతు సౌందర్యశాలిత్వేన దౌత్యానర్హాం త్వాం చపలచిత్తనాయకం ప్రతి దౌత్యే నియుక్తవత్యా మమైవ అపరాధ ఇత్యాత్మోపాలంభోద్యోత్యతే- దౌత్యానర్హాః భరతశాస్త్రే ప్రతిపాదితాః॥ నోజ్వలం రూపవంతంతం వానార్థవంతం నచాతురం। దూతం వాపిహి దూతీం నాబుధః కుర్యాత్ కదాచన॥ అత్రవిషాదాదిభిః క్రోధేర్ష్యాసూచకాకారగోపనస్యగమ్యత్వాత్ అవహిత్థాఖ్యస్సంచారీ భావః ఆకారగోపనం ధైర్యలజ్జాద్యైరవహిత్థవః। అన్యథాకథనం దృష్టిరన్యథా చ వ్యాపాదరః॥ విషాదదైన్యకృతకేతధాభంగశ్చతద్గుణాఇతి - అత్ర నేత్రయోరుత్పలత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః ఉత్పలస్య చంద్రికాయాం మ్లానత్వనితిజా

తగుణయోర్ద్వయోరపి ప్రకృతపాదసాధ్యారోపాలంకారః- సచరూపకోత్థాపితత్వాత్ తయోరంగాంగిభావేన సంకరః- ముక్తాశ్రియం బిభ్రతీత్యత్ర అన్యధర్మస్యాన్య యోగాసంభవేన శ్రియమివ శ్రియమితి సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః॥ అసంభవద్ధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః। ప్రతిబింబక్రియాగమ్యో యత్ర సా స్యాన్నిదర్శనా- నాయకానయనరూపేష్టసంప్రాప్తి పూర్వకాయాః శ్రమనిమిత్తాకృతివైకృత్యరూపానిష్టావాప్తేః సముద్భవాద్విషమాలంకారః - లక్షణంతూక్తం - అనయోః ప్రాగుక్తాలంకారద్వయస్యచ పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః ॥ ౧౧

అధివసతి వసంతే వర్త్తుకామా దురంతే నవకిసలయవ్యాజతః పుంజి
తాంగారకల్పం । విరహమసహమానా చక్రవాకీవ మానాచకితవన
కురంగీలోచనా కోమలాంగీ ॥ ౧౨

వసంతసమయసంవర్ధమానవిరహవేదనాసహనసామర్థ్యాభావేన బలాచ్చరమదశాముపయాతుం ప్రయతమానాం నాయికామాలోక్య శోచంతీ తస్యాః ప్రియసహచరీ కాచిదాహ॥ అధివసతీతి॥ చక్రవాకీవ చక్రమాగధానుగాగేత్యర్థః- చకితా భీతా యా వనకురంగీ కాననహరిణీ తస్యా లోచనే ఇవ లోచనే యస్యాస్సా తథోక్తా - కురంగీత్యత్ర స్త్రీవ్యక్తిగ్రహణం తస్యావనసంబంధిత్వేన కథనంచ భయస్యాతిశయం ప్రదర్శయితుం తత్ప్రదర్శనంతు కురంగలోచనయోశ్చాంచల్యశాలితాద్యోతనద్వారా నాయికానయనరామణీయకప్రత్యాయనార్థం- ఏతాదృశసౌందర్యశాలినీ సఖి భూయః కాపి న దృష్టేతి భావః - కోమలాంగీ సుకుమారగాత్రీ- నాయికావరసౌకుమార్యశాలినోంగస్య ప్రతాపసహ్యాభావాత్పల్లవాంగారశయ్యాధిరోహణేనైవ మరిష్యతీతి భావః - దుష్టః అంతో అవసానం యస్య సః దురంతః చందానిలకోకిలాలాపాది కామోద్దీపనసామగ్రీశాలితయా వియోగినాం ప్రాణాపహారకే తస్మిన్ వసంతే- విరహమసహమానా మరణం ప్రాణాన్విహాతుం కామాభిలాషో యస్యాస్సా తథోక్తా - తుః కామమనసోరపీతి మకారలోపః • తదాగతోన్యస్మిన్నపి నగరే నిరవిస్తారోపాయస్యాభావాదితి భావః పుంజితః రాశీకృతః సచాసావంగారశ్చేతి పుంజితాంగారః జాతావేకవచనం- ఈషదసమాప్తః పుంజితాంగారః పుంజితాంగారకల్పం తత్ - ఈషదసమాప్తౌ కల్పప్ప్రత్యయః- యద్వా మాస్తు జాతావేకవచనం- సుపోధాతుప్రాతిపదికయోరితి బహువచనస్యలుక్ -పునస్తద్ధితాంతోత్పత్తౌ విశేష్యానురోధేనైకవచనస్య సంభవాత్ - ఆకారే ఇసంతాపకగణ్యే సర్వ జ్వలదంగారరాశిసదృశమిత్యర్థః- విరహిణీప్రాణవియోజనసామర్థ్యసంపన్న

మితి భావః - నవకిసలయతల్పం తరుణపల్లవమయీం శయ్యా మధివసతి అధితి
ష్ఠతి - ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి వసతేరాధారస్య కర్మత్వం - అత్ర మరణోద్యోగ
వర్ణనాత్ స్మృతిర్నామ చరమా మన్మథావస్థా ॥ స్మరార్త్యా శరణోద్యోగో మృ
తిరిత్యభిధీయత ఇతి లక్షణాత్ - ఇహ పుంజితాంగారకల్పమిత్యత్ర అనుపాత్త
ధర్మా తద్ధితగతా ఆర్థీ లుప్తా - చక్రవాకీసమానేత్యత్ర అనుపాత్తధర్మా సమాస
గతా ఆర్థీ లుప్తా - కురంగీలోచనేత్యత్ర అనుపాత్తధర్మవాచకోపమానా లు
ప్తా - ఉపమాత్రయస్య పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః - పుంజితాంగారకల్ప
మితి తల్పవిశేషణస్య ప్రాణహరణసామర్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరః - స
చ తద్ధితగతోపమయా సంగృహీత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః - చకిత
వనకురంగీలోచనా కోమలాంగీతి నాయికావిశేషణద్వయస్యాపి సాభిప్రా
యత్వాదస్యాః పరికరః - తస్య చ ప్రాగుక్తాలంకారచతుష్టయేన సహ సంసృ
ష్టిః - చక్రవాకీసమానేతి నాయికావిశేషణార్థస్య చ విరహాసహనప్రయుక్తం
మరణోద్యోగం ప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః । చక్రవాకీసమా
నేతి సమాసగతోపమయా పుంజితాంగారకల్పమిత్యుపమాసంకీర్ణపరికరేణ చ
పరిపోషం ప్రాపిత ఇతి చతుర్ణాం సంకరః - నాయికాశ్రయస్య ప్రవాసవిప్రలం
భశృంగారస్య సన్నికృష్టకరుణరసం ప్రత్యంగత్వాద్రసవదలంకారః - ప్రతి
పాదమేకైకస్య వర్ణస్య ఖండద్వయాంతర్గతత్వేన ఆవృత్తత్వాద్వృత్త్యను
ప్రాసభేదః - అనయోః ప్రాగుక్తానాం చ సంసృష్టిః - కరుణరసలక్షణంతు సా
హిత్యచింతామణౌ ॥ ధర్మనాశోర్థనాశశ్చ బాంధవేష్టధనక్షయః । వధో బంధ
శ్చ దారిద్ర్యం పదభ్రంశః పరాజయః ॥ దేహోపఘాతదిక్కాలరాజవ్యాధిశ్చాపి
భీశంసనం । ఇత్యాద్యాలంబనం దృష్టమనుభూతం శ్రుతం తథా ॥ యస్య చోద్దీ
పనం జ్ఞేయమాలంబనగుణాదికం । కేశపాశాంగసంస్కారవైధుర్యం స్రస్త
గాత్రతా ॥ శిరశ్చోదంచితం చాధోముఖం పరివిలోకితం । రక్తాభో ముఖరాగ
శ్చ సబాష్పమంధరా చ దృక్ ॥ భూపాతో ముఖశోషశ్చ బాహుపాదవిమర్దనం ।
విన్యాసో హస్తయోర్మూర్ధ్ని నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసదీర్ఘతా ॥ ఉరశ్శిరోముఖస్యాపి
తాడనం లుంఠనం భువి । హాహాకారస్తథాక్రందో విలాపః పరిదేవనం ॥ భా
వాస్తంభాదయస్సర్వే భవేయురనుభావకాః । ఉత్తమాధమమధ్యేషు యథా
యోగం భవంత్యమీ ॥ నిర్వేదో దైన్యమాలస్యమున్మాదవ్యాధిసుప్తయః । నిద్రా
మోహాశ్రుమోహగ్లానిశ్చింతామరణచాపలే । విషాదో జాడ్యమౌత్సుక్యం శం
కాస్మృతిరపస్మృతిః ॥ సశోకస్థాయికస్తంద్రీ కరుణరస ఇష్యతే ఇతి - శోకలక్ష
ణమపి తత్రైవోక్తం ॥ ఇష్టనాశాదిభిర్దుఃఖప్రకర్షశ్శోక ఉచ్యతే అశ్రుభూలుం

రనస్యాంగతాడనాద్యనుభావభాగితి - నాయికా ప్రోషితభర్తృకా - లక్షణం
తూక్తం ॥ చకితవనకురంగీలోచనా కోమలాంగీతి - విశేషణద్వయేనాస్యాః ప
ద్మినీత్వం సూచ్యతే. తల్లక్షణంతు రతిరహస్యే ॥ కమలముకుళమృద్వీ ఫుల్లరాజీ
వగంధా సురతపయసి యస్యాస్సౌరభం దివ్యమంగే । చకితమృగదృగాభే
ప్రాంతరక్తే చ నేత్రే స్తనయుగళమనర్ఘం శ్రీఫలశ్రీవిడంబి ॥ తిలకుసుమసమా
నాం బిభ్రతీ నాసికాం చ ద్విజగురుసురపూజాం శ్రద్దధానా సదైవ । కువల
యదళకాంతిః కాపి చాంపేయగౌరీ వికచకమలకోశాకారకామాతపత్రా ॥
వ్రజతి మృదు సలీలం రాజహంసీవ తన్వీ త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషా ।
మృదు శుచి లఘు భుంక్తే మానినీ గాఢలజ్జా ధవళకుసుమవాసా వల్లభా
పద్మినీ స్యాదితి ॥

నైష్ఠుర్యం కలకంఠకోమలగిరాం పూర్ణస్య శీతద్యుతేస్తిగ్మత్వం
బత దక్షిణస్య మరుతో దాక్షిణ్యహానిశ్చ తాం । స్మర్తవ్యాకృతిమేవక
ర్తుమబలాం సన్నాహమాతన్వతే తద్విఘ్నః క్రియతే త్వశాదిచలనో
ద్భూతైస్త్వదాస్తిభ్రమైః ॥

ప్రియాగమనసమయే కించిదతిక్రాంతే స్మరార్తయా నాయికయా ప్రే
షితాం దూతీం నాయకమాహ । నైష్ఠుర్యమితి ॥ కలకంఠాః కోకిలాః ॥ ని ॥ కలకంఠ
స్తు కోకిలే । హంసే పారావతే చాపి త్రిషు త్వేవం కలస్వర ఇతి నానార్థరత్నమా
లాయాం - తేషాం కోకిలానాం కోమలగిరః మృదువాచః తాసాం నైష్ఠుర్యం ప
రుషత్వం - తథా పూర్ణస్య శీతద్యుతేః చంద్రస్య తిగ్మత్వం తీక్ష్ణత్వం ॥ ని ॥ తిగ్మం తీ
క్ష్ణం ఖరం తద్వదిత్యమరః - తథా దక్షిణస్య దక్షిణదిగ్భవస్య మరుతః వాయోః
దాక్షిణ్యహానిః దాక్షిణ్యం పరచ్ఛందానువృత్తిః తస్య హానిశ్చ ॥ ని ॥ దక్షిణస్సర
ళే వామే స్యాత్ పరచ్ఛందానువర్తిని । అపసవ్యే త్రిష్వయం తు దిశాఖేదే స్త్రియామి
తి నానార్థరత్నమాలాయాం తాం ప్రకృతామబలాం - బలహీనత్వాద్దాహమా
త్రం విద్యతే - మృదుస్పర్శేత బాధ్యత ఇతి నాయాదిభిర్భావః - స్మర్తవ్యాకృతి
మేవ నష్టుదగ్ధశరీరాం కర్తుం సన్నాహమాతన్వతే కుర్వంతి - చరమద
శామేవ ప్రాపయితుం ప్రయతంత ఇత్యర్థః - బతేతి ఖేదే - సామ్యా అపి విపరీతా
స్సంతః అబలాం మారయితుం సన్నహ్యంతీతి భావః - యద్వా బతేతి విస్మయే కో
మలానాం నిష్ఠురత్వం శీతస్య తిగ్మత్వం దక్షిణస్య దాక్షిణ్యాభావశ్చేతి విపరీత
ధర్మదర్శనాద్విస్మయః ॥ ని ॥ ఖేదానుకంపాసంతోషవిస్మయామంత్రణే బత ఇత్య
మరః - కింతు త్వశాదీనాం చలనేన ఉద్భూతైరుత్పన్నైః త్వదాస్తిభ్రమైః త్వద
స్తిభ్రాంతిభిః తస్యా మారణప్రయత్నస్య విఘ్నః క్రియతే - కోమలాః కోకి

లాలాపాః అత్యంతశీతళసకలశీతశాలీచంద్రికాశైత్యసాంద్ర్యసౌభ్యసం స్పర్శయామనోహారోమలయమారుతశ్చసంప్రతిత్వయివిలంబమానే విపరీతాభూతత్వాదుస్సహవేదనోత్పాదనేననాయికాప్రాణహరణోద్యోగమివ కుర్వంతి - కింతుకాంతాద్వారేనేత్రదృష్టిశ్చాగమనం ప్రతీక్షమాణాప్రాణాదిచలనేపిభ్రాంతివశేనక్షణేక్షణే త్వాంసమాగతం మన్యమానాకథంచిదాశయాప్రాణా నవలంబ్యవర్తతఇతివిశిష్టోర్థః - ఇతఊర్ధ్వంభవదాగమనస్యనిశ్చయాభావేసతి నైరాశ్యేనప్రాణాన్ పరిత్యజేత - శీఘ్రమాగత్యత్వదధీనజీవితాం తాముపజీవయేతిభావః - అత్రపికశుకాద్యనేకసంఖ్యాంతరుణాభిధానాత్పర్యాయోక్తిర్భేదః. తథాకోమలాఅపిస్యుః ఇత్యాదివిరోధదర్శనాద్విరోధాలంకారః-సచదక్షిణస్యవాతేత్యుపహాసరిత్యత్రశ్లేషసంకీర్ణః ఇతరత్రతుశుద్ధః- అబలామితివిశేషణస్యసాభిప్రాయత్వాత్ పరికరాంకురాలంకారః సాభిప్రాయవిశేష్యేతుభవేత్పరికరాంకురఇతిలక్షణాత్ -విరహవిప్రలంభశ్శృంగారః - విరహలక్షణంతుసాహిత్యచింతామణౌ ॥ కాలక్షేపేతుసంప్రాప్తే కార్యాద్వాప్యపారతంత్రతః । ఏకత్రైవమస్తయోర్యూనోర్విరహస్సాభిధీయతే ॥ ఔత్సుక్యచింతానిశ్వాసవితర్కాద్యనుభావభాగితి - నాయికాత్రవిరహోత్కంఠితా ॥ చిరయత్యధికంకాంతే విరహోత్కంఠితోన్మనాఇతిలక్షణాత్ - ఉత్కంఠాఅస్యసంజాతాఇతిఉత్కంఠితావిరహేణోత్కంఠితావిరహోత్కంఠితా-తథాచోక్తంసాహిత్యచింతామణౌ॥విరహేణకృతోత్కంఠావిరహోత్కంఠితామతేతి - ఉత్కంఠానామవేగనాశేషః - తథాచాహ॥ రాగేత్వలబ్ధవిషయే వేదనామహతీతుయా। సంశోషణీచగాత్రాణాం తాముత్కంఠాంవిదుర్బుధాఇతి॥

సాస్రైమాకురులావనేవిగళతీన్యస్తంశిలాకాంజనం తీవ్రంనిశ్వ
సితంనివర్తయనవాస్తావ్యంతికంరసజ్ఞః తల్పేమాంలుఠకోమలాంగిత
సుతాంహంతాంగరాగోక్షిన్నితేనేతితోదయితోపయానసమయో
మాస్మాన్యథామన్యథాః॥ ౧౪

ఆత్మానంసమ్యగలంకృత్యరమణస్యాగమనమాకాంక్షంతీంతత్సఖీకార్యవశాత్కాలవిళంబంకుర్వాణేదుర్వాసనంకాంపాకులాం నాయికాంకాంచిచ్చతురాసఖీతాపవేగసహానాయమండనలోపోపపాదనపూర్వకముపలాయంతీప్రాహ ॥ సాస్రేతి ॥ లోచనేసాస్రేసబాష్పే మాకురు-అశ్రుపలోచనంమాకుర్విత్యర్థః॥ అస్రశోణితయోరస్ర మిత్యమరః త్వన్నయనలాంఛనయోః, సాస్రేచేత్యంతస్థాదిత్యత్రవారు - విగళితమితి, న్యస్తంనిహితంశిలాకాంజనం -శిలా

కా అంజనకణికా తస్యామంజనమిలితప్రమీసమూసకిశలా కాయా అంజనవతి తి
వష్టీసమాసో వా - ఉక్తం యథాపిశలాకయా గృహీతమిత్యర్థః - విగళత్కబాష్ప
మోఘే చ్యుతిం ప్రాప్నోతి - తస్మిన్యగళితేసలిలసమునమోార్త్రష-లశో భావా
నసన్త్యదితి భావః - తీవ్రముష్ణం ॥ తీవ్ర ఇకటుభృశోష్ణేష్వితి త్న మాలాయాం
నిశ్వాసితంనివర్తయ - తస్మిన్వర్తమానే కిం స్యాదిత్యతఆహ నవాః - ద్యోతచి
త్రైః ఖష్పైర్వ్యంచితా ఇత్యర్థః - కంఠస్రజః కంఠేప్య తాసిమా లక్ష్యసితా ష్యంతి
నిశ్వాసవాయుప్రసారేణ మ్లానా జాయంతే - మ్లానతా యాంతు తాసాంరా
మణీయకం నశ్యతీతి భావః - హేకోమలాంగి - ఈదృశనిష్ఠాన్తాఇతిభావః - తా
న్త్రైశయ్యా కూమాలత పునః పునః మాపరివర్తస్వ తత్ర లుంఠనే కిం స్యాదిత్య
తఆహ - తనుతామితి - అంగరాగం అనులేపనం తను తాం కృశతాం అప్నుతే
ప్రాప్నోతి - ఆస్తరణసంఘర్షే తత్ర విశీర్యత ఇత్యర్థః - తస్మిన్విశీర్ణే గాత్రం ధూ
ళీధూసరమవస్థితం సత్ న మనసుభగం న భవేదితి భావః - హంతే ప్రత్యేదే - ననువ
ల్లభసమాగమేసతి ఖలు సత్యమిదం మండనం సఫలం స్యాత్ తదభావే తస్మిన్మం
డనే గతేకాహానిః స్థితే కో లాభ ఇత్యాశంకాయామాహ - దయితోపయానస
మయఃప్రియప్రాప్తిసమయః నాతీతః నాతిక్రాంతః - తస్మాన్మండనం తాద్రీయతే
నవిరచితో యం శృంగార ఏవ సర్వేకారేణ రక్షణీయ ఏవేతి భావః అన్యథా
అన్యప్రకారేణ మాస్మ వ్యధాః - కాలాతిక్రమో జాతః సంప్రతి వల్లభో నాగ
మిష్యతీతి సమన్యస్వార్థే దుఃఖం కాంటిభిర్మనః పృథావృథా కులం మా కృథా
ఇతిభావః - అత్ర అంజనగళనాద్యసభిమతకార్య ముఖేన తత్తత్కారణానా
మశ్రువిమోచనాదీనాం నివర్తనీయత్వేన సమర్థనాత్ కార్యేణ కారణసమ
ర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ కార్యకారణసామాన్యవిశేషాణాం పరస్పరం స
మర్థనం యత్ర సోర్థాంతరన్యాస ఉదాహృత ఇతిలక్షణాత్ ॥ ఉక్తిరర్థాంతరన్యాస
స్స్యాత్ సామాన్యవిశేషయోః ఇతిలక్షణముక్త్వా సామాన్యేన విశేషస్య విశేషే
ణ సామాన్యస్య చ సమర్థనం తత్ర చార్థాంతరన్యాస ఇతి యైరుక్తం తన్మ
తే త్రివాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - పాదత్రయేపి పూర్వవాక్యార్థం ప్రత్యు
త్తరవాక్యార్థస్య హేతుత్వాత్ కాలక్షేపం ప్రసహానస్య వ్యంగ్యమానత్వాదౌత్సు
క్యం నామ సంచారీభావః ॥ కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యమిష్టేష్టవస్తునః సం
తాపత్వరయా స్వేదనిశ్వాసాగమనోద్యమాః ॥ అనంతరశ్లోకవ్యాఖ్యా - భజత్యే
తాన్ నాయికామితిలక్షణాత్ - విరహవిప్రలంభ శృంగారః - నాయికాత్ర
ప్రోషితభర్తృకా - వాసకసజ్జా - త్వాపత్సు ద్విరహోత్కంఠితాజాతా - వాసకస
జ్జకాలక్షణం తు - నిషాద్యదిం తా ॥ సంప్రాప్తే వాసకేయాతు సంభోగ

ఙ్ఖల్లాలసా। రశనానూపురప్రాయత తాటఙ్కాలోచితభూషణా ॥ భూషాదిభి
రలంకృత్య కేళీభవనమాత్మనః । సంపాద్య హృద్యతాంబూలవస్త్రమాల్యా
నులేపనం॥ ప్రియాగమం ప్రతీక్షేత సా స్యాద్వాసకసజ్జికా- వాసకే సజ్జా సన్న
ద్ధా-వాసకసజ్జికా-వాసయతి నాయకం ప్రియా వేశ్మనీతి వాసకో వారాదిః-త
థాచాహుః। వారశ్చ ఋతుకాలశ్చ ప్రవాసాదాగతః ప్రియః । ప్రసాధనంచ
తుష్టా యా నాయికాయాస్తథోద్యమః ॥ నవోఢాభ్యుపపత్తిశ్చ పదే తే వాస
కాస్స్మృతా ఇతి-విరహోత్కంఠితాలక్షణంతూక్తం- నవధాఖలు స్వాధీనప
తికాదయః-పరస్పరవిలక్షణాశ్శృంగారనాయికాః ప్రసిద్ధాః - కథమేకస్యా
స్తద్వైవిధ్యమేవం ప్రతిపాద్యత ఉచ్యతే-నాయికా తావత్ప్రథమం త్రివిధా
స్వకీయా పరకీయా సాధారణీ చేతి-తత్ర స్వకీయా త్రివిధా-ముగ్ధా మధ్యా ప్రగ
ల్భేతి-పరకీయా ద్వివిధా-కన్యా పరోఢా చేతి - కన్యా చ ద్వివిధా - ముగ్ధా మ
ధ్యా చేతి-పరోఢా తు ప్రాయేణ ప్రగల్భా - సాధారణీ వేశ్యా సా యౌవనో
దయప్రభృతి ప్రగల్భైవ-న ముగ్ధా మధ్యా చ- ఏతా ఏవావస్థాభేదేన యథా
సంభవం స్వాధీనపతికాదిరూపేణాష్టధా భవంతి - సర్వమిదం స్పష్టీకృతం సా
హిత్యచింతామణౌ॥ రూపయౌవనలావణ్యలజ్జామాధుర్యశాలినీ। సౌభాగ్య
చాతుర్యసంపన్నా నాయికా సా పునస్త్రిధా ॥ స్వా పరా సాధారణీ చేతి తత్ర స్వీ
యా పరిగ్రహాత్। సాధ్వీ వినయసంపన్నా కులశీలార్జవాన్వితా॥ ముగ్ధా మధ్యా
ప్రగల్భేతి స్వకీయా త్రివిధా మతా। అన్యా న్యదీయా సా కన్యా పరోఢా ద్వివిధా
-మతా॥ రూపాదిగుణసంపన్నా కన్యా ముగ్ధా చ మధ్యమా। సాధారణీ తు గణి
కారూపసౌభాగ్యశాలినీ॥ కళావతీ చాథ ... పరా సా ప్రగల్భైవ వర్ణ్యతే। ఏకాః
పునరవస్థాభిరష్టధా స్యురథోచితం- తాశ్చాన్యథా భవంతి- తథాహి- స్వా
ధీనపతికైవ ఋతుకాలాదిరూపవాసకే ప్రాప్తే వాసకసజ్జికా భవతి, సైవ కా
లాక్షమత్వేన స్వయమేవాభిసారికా భవతి, భర్తర్యప్రభాతమనాగతే విర
హోత్కంఠితా విప్రలబ్ధా భవతి, భర్తుః కన్యాసక్తిం విశంక్య కుపితా చేద్విప్రల
బ్ధా ఖండితా భవతి- ప్రాప్తం ప్రియం కోపాన్నిరస్య పశ్చాత్తాపముపగతా చే
ద్విప్రలబ్ధైవ కలహాంతరితా భవతి- ఖండితాప్యేవం కలహాంతరితా భవతి । ఏ
తాస్సర్వాః ప్రియే దేశాంతరం గతే ప్రోషితభర్తృకా భవంతి। ప్రోషితభర్తృ
కా ప్రియే ప్రత్యాగతే వాసకసజ్జికా భవతి । తస్మాత్ప్రకృత ఏకస్యా ఏవ నాయి
కాయా అవస్థాభేదమాశ్రిత్య వైవిధ్యోక్తిర్న విరుద్ధేతి సర్వమవదాతం॥

కాచిత్స్వజనీవ విభ్రమపరా మధ్యే సఖీమండలం లోలాక్షీ భృవ
సంజ్ఞయా విదధతీ దూత్యా సహాభాషణం। అక్ష్ణో రంజనమంజసా శశి

ముఖే విన్యస్య కక్షోజయోః స్థూలం భావుకయోః స్థితం మణిసరం చేలాంచలేనస్థగాత్ ॥ ౧౫

జనసన్నిధౌ సంకేతకాలజిజ్ఞాసయా సంజ్ఞాం కుర్వతీం జారప్రేషితాం దూతీం కాంచిత్ప్రతి కామిన్యాః స్వాకూతచేష్టాం కవిరాహ ॥ కాచిదితి ॥ సర్వస్మై జనాయ హితాః సర్వజనీనాః సర్వజనాత్ ఠఞ్ ఖశ్చేతి హితార్థే ఖప్రత్యయః, ఆయనేయీనీత్యాదినా ఖస్య ఈనాదేశః, తే చ తే విభ్రమాశ్చ తే పరా ఇష్టతమా యస్యాస్సా తథోక్తా, సర్వజనహితవిలాసప్రధానేత్యర్థః ॥ని॥ శ్రేష్ఠాన్యమార్గజ్యేష్ఠేషు పరస్పరవ్యవచ్ఛేదకః । పరోఽరిపరమశ్రేష్ఠానాం కేవలే పగమన్యాయమితి రత్నమాలాయాం, సంజ్ఞినాం నయనాదీనాం సవాజవిభ్రమశాలిత్వాదాగంతుకసంజ్ఞభూతాః కటాక్షభ్రూవిక్షేపాదయః సంజ్ఞా ఇతి జ్ఞాతుమశక్యా ఇతి భావః, అత్ర సహజేన ఆగంతుకతిరోధానరూపం మీలనం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారధ్వనిః మీలనం వస్తునా యత్ర వస్త్వంతరనిగూహనమితి లక్షణాత్, కాచిత్ శశిముఖీ చంద్రవదనా మధ్యేసఖి వర్గస్య మధ్యే సఖ్యా వేత్యవ్యయీభావః, మధ్యశబ్దస్య నిపాతనాదదంతత్వం, దూత్యా సహ - అక్షిణీ చ భ్రువౌ చ అక్షిభ్రువమితి ద్వంద్వః, అచతురేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః, ప్రాణ్యంగత్వాదేకవద్భావః, లోలం చంచలం యదక్షిభ్రువం తస్య యా సంజ్ఞా సూచనీయార్థసూచనపరిశ్చేష్టావిశేషః ॥ని॥ సంజ్ఞా స్యాచ్చేతనార్కనామ్నోస్త్యర్థసూచన ఇతి నానార్థరత్నమాలాయాం, తయా కరణేన భాషణం విదధతీ కుర్వంతీ, తేషు సఖ్యాదిషు పరస్పరార్థకథనస్యాయుక్తత్వాదవిజ్ఞాతం నేత్రాదిసంజ్ఞయైవ వ్యాపారసాధ్యం సంపాదయంతీత్యర్థః: అంజసా శీఘ్రం ॥ని॥ ద్రాక్ ఝడిత్యంజసాహ్నాయ ద్రాఙ్మంక్షు సపది ద్రుతమిత్యమరః, అక్ష్ణోర్నయనయో రంజనం విన్యస్య విశేషేణ నిధాయ స్థూలౌ స్థూలౌ భవతః స్థూలంభావుకయోరివ కక్షోజయోః స్తనయోః స్థితం మణిసరం రత్నమాలాం చేలాంచలేన వస్త్రాంతేన ॥ని॥ చేలం వస్త్రే బహువిధే తి విశ్వక్ సమం ద్యోరిత్యమరః - స్థగాత్ ఛాదయామాస ॥ని॥ అపిధానతిరోధానపిధానచ్ఛాదనాని చేత్యమరః - అపిపూర్వాద్దధాతేర్ల్యప్, అత్ర ముఖశశిస్పృశ్యపూర్వకాంజనన్యాసేన మణిపరచ్ఛాదనేన సాంధ్యచంద్రికాపగమానంతరం బహిస్సర్వతోంధకారే సాంద్రీభూయ దృష్టిప్రతిరోధకే జాతే గృహేషు దీపనిర్వాపణే చ కృతే కాంతేనాధిష్ఠితం దేశం ప్రతి మయా గూఢమాగంతవ్యమితి స్వైరిణ్యా దూతీం ప్రతి సంకేతకాలస్సూచితః అతఏవ అత్ర సూక్ష్మాలంకారః సూక్ష్మం పరాశయాభిజ్ఞేతరసాకూతచేష్టితం సంస్కారవిశేషశాలిశబ్దప్రయో

సద్భావాత్సాత్త్వికభావాభ్యో గుణాః. తదుక్తం। సభ్యతా స్త్రీణాంలజ్జా యూనాం శౌర్యస్య సం
స్ఫారశాలితా।శబ్దార్థానాంవిన్యాసేయత్రసాహిత్యంతత్రకథతెఇతి-ఇచ్ఛాప్రయు
క్తం చేష్టాకృతం నర్మ ॥ ప్రియోపచ్ఛందకకృతంవిషయచేష్టితైః। విదగ్ధక్రీడి
తం నర్మ హాసేచ్ఛాభయమాన భారతీలక్షణాత్ - ప్రియోపచ్ఛందనకృతేనా
యకస్యానాయికాయా వామనోనురంజనార్థమిత్యర్థః- కైశిక్యాఖ్యావృత్తిః త
స్యాః। ధనుషంగనర్మ తత్ప్రవాహః తదుక్తం ॥ నర్మణా చ నర్మస్ఫూర్జో నర్మ
స్ఫోటో నర్మగర్భశ్చ। కైశిక్యాశ్చత్వారి ప్రోక్తాన్యంగాని చైతానితి- కైశిక్యాదివృ
త్తయశ్చత్వారః- తాస్తు రసావస్థానసూచికాః-తదుక్తం। కైశికీచారభటీచైవ
సాత్త్వతీ భారతీ తథా। చతస్రో వృత్తయో జ్ఞేయా రసావస్థానసూచకా ఇతి-త
త్ర కైశికీవృత్తిః శృంగారరసప్రధానా-తథా చోక్తం సాహిత్యదర్పణే॥
శృంగారే కైశికీవృత్తిర్నియతా సముదాహృతేతి, కైశికీవృత్తిలక్షణమపి తత్రై
వోక్తం ॥గీతనృత్తవిలాసాఢ్యా నైపథ్యంభూషణా। కామోపచారసంప
న్నా కైశికీవృత్తిరిష్యత ఇతి , యూనో రానందజనకం దర్శనాలింగనాదిరూపం క
కామోపచారః,స ఏవ సంభోగ ఇత్యుచ్యతే,తదుక్తంభావప్రకాశే। కామో
పచారస్సంభోగః కామస్త్రీపుంసయోస్సుఖం। సుఖమానందసంభేదః పరస్పర
విమర్దజః। ఉపచారస్సదానందకారకం గమ్యకథతెనాయికాపరకీయా అభి
సరణోద్యుక్తత్వాదభిసారికా చ॥ కాంతాభిసరణోద్యుక్తా స్మరార్తాసాభిసా
రికేతిలక్షణాత్॥ ౧౫

జిఘ్రత్యాననమిందుకాంతిరధరంబింబప్రభంచుంబతిస్పృష్ట్వాం
వాంఛతిచారుపద్మముకుళచ్ఛాయావిశేషస్తనౌ।లక్ష్మీం కోకనదస్య ఖే
లతికరాలంబ్యకించాదరాదేతస్యాస్సుదృశః కరోతిపదయోస్సే
వాం ప్రవాళద్యుతేః॥ ౧౬

కాంచిన్నవయౌవనశాలినీంసుందరీం.విలోక్యజాతాభిలాషఃకామీన
సచివంబ్రూతే॥జిఘ్రతీతి॥ఇందుకాంతిఃఏతస్యాఃపురోవర్తిన్యాస్సుదృశస్సున
యనాయాః, ఇదంపదద్వయంప్రతివాక్యంసంబధ్యతే ,ఆననంజిఘ్రతిఆఘ్రా
ణంకరోతి,ముఖముపైకెత్తిదక్షిణహస్తముచే అనేకనేచేలనుముఖపద్యతె
ఘ్రాధాతోః పాత్రేణాదినా జిఘ్రాదేశః ,బింబప్రభా బింబఫలశ్రీః ,అధరం
చుంబతి,ప్రాప్నోతీత్యర్థః,యథాలోకేమాత్రాదిఃబంధుజనఃప్రేమవశాన్ము
ఖాఘ్రాణమధరచుంబనంచకరోతీతితద్వదితిభావః ,తథాచారుపద్మముకుళ
స్యచ్ఛాయావిశేషఃకాంతివిశేషః॥ [illegible] ఛాయాత్వేనాత్ర ప్రకాంతిః ప్రతిబింబ
[illegible]

వితత ఇత్యర్థః - యథా కశ్చిత్కామీ మిత్రసస్పర్శం కరుమిచ్ఛతి తద్వదితి ధ్వనిః - స్ప్ర
ష్ట వాంఛతీతి స్తనస్పర్శస్య శ్యామత్వాత్ పటవ ర్ణ్యాశ యాపనపాటవ్య్య
త్వేన వత్వం వ్యజ్యతే తథా కోకనదస్య స్తనత్వం || ని || భావే తోర్వి నిష్కర
స్త్రైరక్తోత్పలే చటతి వానార్థత్వ మాలాయాం - లక్ష్మీశోభా || స || శోభా సం
పత్తి పద్మాసు లక్ష్మీస్త్రీ రివ కృతిః సాహస్త్రాలంబ్య లక్ష్మీం క్రీడతి - హస్తాగ్రా
విజృంభత ఇత్యర్థః యథా క్రీడనపరా కాచిత్ సఖీహస్తావాలంబ్య విపణాదిరూ
పణే విలసంకరోతి తద్వదితి ధ్వనిః - కించ ప్రవాళద్యుతిః నవపల్లవ కాంతిః || స || వీణా
దండే ప్రవాళో స్త్రీ విద్రుమే నవపల్లవ ఇతి నానార్థరత్నమాలాయాం - ఆదరాత్స
దయోస్నేహాం కరోతి - పగశోభ జలీత్యర్థః - యథా కాచిత్పరిచారికా స్వామి
న్యాశ్చరణసేవాం కరోతి తద్వదితి ధ్వనిః - అత్ర చందాదిద్యుతి సధర్మాణాం చ
దనాద్యుతిమయ సంబంధాసంభవాత్ తత్సదృశకాంతిరిత్యాక్షేపాత్ సాదృశ్యాక్షేప
హాటసంభవద్వస్తుసంబంధనిబంధనా పదార్థవృత్తినిదర్శనా || భవతోసం
భవతస్సంబంధాస్యాత్రవస్తునోరుభయోః బింబప్రతిబింబభావో యస్య ఏషా ని
దర్శనా ప్రోక్తేతి లక్షణాత్ - తథా మాఘాదీనామాభూషాణామ్యాం జఘ్ని
తి ప్రత్యాదివాచ్యార్థః యుగ్మమో రథవాద్యవసాయమాత్రస్య ముఖ్యార్థస్వర
స్యాం తేజాకాత్యగదూపవిశేష వానాం ప్రస్తుతా ప్రస్తుత ధారణత్వలాభా
త్ తుల్యయోగితా స్త్రీ స్వబలాద్విశేష బ్రహ్మం సస్మితాన్వ స్వతబాంధవ
స్త్రీస్య రసిక ఇతి తత్సమాసోక్తిః తదుక్తం || విశేషణానాం తైన్యనయ
ప్రస్తుతవర్తినాం| అప్రస్తుతస్య గమ్యత్వం సా సమాసోక్తిరిష్యతే || సా చ ప్రా
గుక్తనిదర్శనాలంకారేణ పరస్పరం హార్యాభావసాపేక్ష్యభేదేన సంకీర్ణ
రూపసూక్తాతిశయోక్త్యా నిర్వాహకత్వేన ప్రయోగాత్ సంకరాలంకారానం
గాంగిభావేన సంకరః || భేదేనావస్థి[illegible]స్యోస్తు సంసృష్టిరుదాహృతా | క్షీరనీ
రవదేషాం సంభేదస్సంకర స్మృతః ఇతి లక్షణాత్ అంగాంగిభావేన సంకరయాస్వ
దత్వేన పద [illegible] చకానుప్రవేశే చ సంకరం స్మృతః ఇతి త్రిధా సంకరః మాఘాదీనాం
దీనాం చేతనధర్మారోపణ విశేషణ సమారోపాద్గుణః || సమా
ధిరన్యధర్మస్య యదన్యత్రాధిరోపణం ఇతి లక్షణాత్ - నాయికా ప్రోషిత్పతికాయామ
గ్రాస్థ ఉద్దీపనమాఘాదీనిత్యుక్త లక్షణాత్ - అయోగవిప్ర
లంభశృంగారః - లక్ష్మీర్నాయికాదయః నాయికాది త్రయాణాం సన్నిపాత
గ్రహణాత్ నాయికావిషయస్పృహాలక్షణరతి స్థాయిభావరూపేణ చర్వణీయత్వే
న పాత్రం వ్యజ్యత ఇతి రససత్తా నామ ప్రథమా సోక్తిః రసోక్తిర్వా
రచంద్రికాయాం ప్రతిపాదితాః || సత్తాస్ఫురత్తానుబోధనవృత్తింప్రత

ర్యాహాసాభాసాశమస్త్వైవంనిరుక్తాహిరసోక్తయఇతి-రససత్తాతిష్ఠంతత్రై
వోక్తం॥నిజాశ్రయేసముత్పన్నేవిభావగుణసంపదా। రసస్యస్తత్రరత్యాదిస్థా
యిభావాకృతిశ్చసేతి-విభావగుణసంపత్త్యారసస్యనాయికాది రూపేస్వాశ్ర
యేయదుత్పన్నమాత్రంసాసత్తైవరససత్తా కేవలరత్యాదిస్థాయిభావస్యాస్వాదు
తాంనీతశ్చేద్రసఇత్యుచ్యతే- తథాచోక్తంశృంగారతిలకే। విభావైరనుభా
వైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయిభావోరస
స్మృతఇతి - తత్రరసోత్పత్తికారణం విభావఇత్యుచ్యతే - తదుక్తం ॥ విభా
వఃకథ్యతే తత్రరసోత్పాదనకారణం। ఆలంబనోద్దీపనాత్మా సద్విధాపరికీ
ర్తితఇతి- తత్రాలంబనవిభావోనాయికాదిః - తథాచోక్తం సాహిత్యచిం
తామణౌ ॥ ఆలంబనంతురత్యాదిర్విషయోనాయికాదికఇతి- ఉద్దీపనవిభా
వస్తుఆలంబన గుణాదిరూపేణ చతుర్విధః - తదుక్తంశృంగారతిలకే ॥ ఆలం
బనగుణాశ్చైవతచ్చేష్టాతదలంకృతిః । తటస్థాచేతివిజ్ఞేయాశ్చతుర్థోద్దీపనక్ర
మాః॥ ఆలంబనగుణోరూపయౌవనాదిఃప్రకీర్తితః॥ తచ్చేష్టాయౌవనోద్భూ
తహావభావాదికామతా॥ నూపురాంగదహారాది తదలంకరణంమతం। మల
యానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాఃపరికీర్తితాః- ఏవంకార్యభూతేనయేనరత్యా
దిరనుభావ్యతే జ్ఞాప్యతేసోనుభావః - సచఆంగికాదిభావేనత్రివిధః - తదు
క్తంసాహిత్యచింతామణౌ ॥ అనుభావోభవేత్సోయం భావోయేనానుభా
వ్యతే। ఆంగికోవాచికశ్చాపి సాత్త్వికశ్చేత్యపిత్రిధేతి - ఆంగికాఃకటాక్షవిక్షే
పాదయః - వాచికాఃగీతసర్గోక్తి గుణకీర్తనాదయః - సాత్త్వికాస్తంభాద
యః- తేచఅష్టౌ ॥ స్తంభప్రళయరోమాంచాస్స్వేదోవైవర్ణ్యవేపథూ।
అశ్రువైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాఃపరికీర్తితాః- రససహకారిణోనిర్వే
దయోభావా వ్యభిచారిణఇత్యుచ్యంతే - తేచత్రయస్త్రింశత్ - తథాచా
హుః॥నిర్వేదగ్లానిశంకాఖ్యాస్తథాసూయామదశ్రమాః।ఆలస్యంచైవదైన్యం
చచింతామోహఃస్మృతిర్ధృతిః॥వ్రీడాచపలతాహర్షోవేగశ్చజడతాతథా।
గర్వోవిషాద ఔత్సుక్యం నిద్రాపస్మారఏవచ ॥ సుప్తిర్విబోధో హర్షశ్చఅవ
హిత్థాతథోగ్రతా। మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మాదస్తథామరణమేవచ॥ త్రాస
శ్చైవవితర్కశ్చవిజ్ఞేయావ్యభిచారిణః।త్రయస్త్రింశదమీభావారసస్యసహ
కారిణఇతి - ఏతేనిర్వేదాదయః సంచారిణఇతిచవ్యవహ్రియంతే - తథాచో
క్తం ॥విశేషాదాభిముఖ్యేనచరంతివ్యభిచారిణః।తఏవసర్వత్రసంచారాత్సం
చారిణఇతిస్మృతాఇతి-స్థాయిభావస్తు। రతిర్హాసశ్చశోకశ్చక్రోధోత్సాహా
భయంతథా। జుగుప్సావిస్మయస్థాయిభావాఃప్రకీర్తితాః - నవానాం

రసానాం నవ ప్రసిద్ధాః రసాశ్చ ॥ శృఙ్గారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః । బీభత్సాద్భుతశాన్తాశ్చ రసాః పూర్వైరుదాహృతా ఇతి - యథా క్రమం రత్యాదిస్థాయికాః - ఏతేషాం లక్షణాని తు తత్ర తత్ర తేషాం చిత్ర్యైర్ద్రష్టవ్యాని గ్రన్థవిస్తరభయాన్న లిఖ్యంతే ౬౬

దూతి త్వయా కృతమహో ఽఖిలం మదుక్తం నత్వాదృశీ పరహితప్రవణాస్తి లోకే । శ్రాంతాసి హంత మృదులాంగి గతాగమదర్థం సిధ్యంతి కుత్ర సుకృతాని వినా శ్రమేణ ॥ ౬౭

ప్రణయకలహానిరస్తత్వేన కుపితమాత్మనో వల్లభమనునేతుం స్వనియోగాద్గతాం రూపవిభవాదిభిస్తం వశీకృత్య స్వహితమేవ సాధయిత్వా ప్రత్యాగతాం త్వదుక్తం సర్వం కృతమితి వ్యాజేన భాషమాణాం లక్ష్యమాణరతిచిహ్నాం దూతీమంతర్గూఢరోషా విదగ్ధా నాయికా నిందాస్తుతిం కుర్వతీ ప్రాహ । దూతీతి ॥ హే దూతి మదుక్తమఖిలం సర్వం కృతం - ఇదం కురు ఇదం మా కురు ఇతి మయా యదుక్తం తత్తదేవాచరితమిత్యర్థః అహో ఉక్తార్థలేశోఽప్యన్యథా న కృత అతః స్తుతిపక్షే విస్మయః అన్యదుక్తమన్యత్కృతమితి నిందాపక్షే విస్మయః - త్వాదృశీ త్వత్సమానా దూతీ పరహితప్రవణా పరోపకారరతా లోకే నాస్తి - పరోపకారమేవ స్ఫుటీకరోతి - శ్రాంతేతి ॥ హే మృదులాంగి కోమలగాత్రి - సౌకుమార్యశాలిత్వేన శ్రమక్లేశమసహమానయా త్వయా పరోపకారార్థం సోఽపి సోఢః కియత్తే సౌజన్యమితి స్తుతిపక్షే భావః - అన్యత్ర మార్దవశాలిని త్వదంగే ప్రకటం లక్ష్యమాణాని రతిశ్రమలక్షణాని సంవరీతుమశక్యానీత్యర్థః - మదర్థం గతాగతాభ్యాం శ్రాంతాసి - రతాయాసాదిభిః శ్రమం ప్రాప్తాసీతి స్తుతిపక్షే భావః - అన్యత్ర కాముకతాఽఽర్యసాధనవ్యాజేన గతాసి సంభోగేన శ్రమం ప్రాప్తాసీత్యాశయః - హంతేతి విషాదోఽత్ర వ్యాఘాతః ఉక్తార్థసమర్థనాయార్థాంతరం న్యస్యతి - సుకృతాని పుణ్యాని శ్రమేణ వినా కుత్ర సిధ్యంతి - న కుత్రాపీత్యర్థః - అతస్తవ శ్రమమవిచార్య పరహితాచరణప్రవృత్తిరుచితైవేతి భావః - అత్ర వాచ్యార్థస్తు తావదుక్తం త్వయా కిమపి న కృతం త్వం న కేవలం స్వార్థపరైవ విశ్వస్య ప్రతిప్రేషిత ప్రత్యావృత్య మహ్యం ద్రోహం కృతవత్యసి - అశంకనీయాన్యనిమిత్తోద్గమవత్ అటన్త్యా అస్థ వమద్వల్లభోపభోగోపమర్దముద్ఘాటయతి - ధిక్ త్వాం విశ్వస్తజనద్రోహిణీమితి నిందా వ్యజ్యతే - అత ఏవ వ్యాజస్తుతిరలంకారః ॥ నిందయా గమ్యమానయా యత్ర స్తుతిరేవావగమ్యతే ॥ స్తుత్యావాగమ్యతే నిందా వ్యాజస్తుతిరసౌ మతేతి లక్షణాత్ - మృదులాంగీతి విశేషణస్య సాభిప్రాయత్వాత్పరికరాలంకారః - సాపా

స్యేనవిశేష సమర్థనరూపో ర్థాంతరన్యాసః పరికరస్య వ్యాజస్తుత్యంగత్వాదు
భయోస్సంకరః - అర్థాంతరన్యాసస్యతు శాబ్దాంగసాంగసంసృష్టిః - నాయి
కాస్వీయా ప్రగల్భాచ ॥ ప్రవృద్ధయౌవన పూర్ణపంచేషువిజితత్రపా। [illegible]
ప్రయత తే స్వైరం ప్రౌఢాంచ ద్యోక్తి శాలిసీలక్షణాత్ - గూఢవిప్రియకారిణ్యా
న్నాయక శ్శఠః - దూతీత్వభిసారికా పరకార్యసాధన వ్యాజేనాభిసరణాత్ -
ఉక్తంచ రతిరహస్యే॥ దూతీ విశేషేణ చాస్య స్యా నాయక మిత్యాత్మగుణరూప
భావా వ్యాజేన వేదయంతీ స్వార్థం ఘటయే త్స్వాభిసారికా దూతీతి ॥ ౧౭

నబరీభరీకకబరీభరే స్రజో నచరీకరీతి మృగనాభిచిత్రకం। విజరీహ
రీతి నపురేవ మత్పురో విచరీచరీతి నచవిప్రియం ప్రియా॥ ౧౮

నాయకః సఖిభిర్వ్యాకూనంగమితాయాం నాయికాయా మనాలపం
త్యాంతస్యాస్సఖీ ముహ ॥ నేతి ॥ ప్రియా స్రజః మాలాః కబరీ కేశపాశః స్సైవ
భరో భారః ॥ ని ॥ భరో విచయ భారయో రితినానార్థరత్నమాలాయాం - త
స్మిన్కబరీభరే నబరీభరీతి పునః పునః నబిభర్తి - అహరహోపశేష వృత్తిపర్యంతం
ఘటితాన్యపి వేష్టనాని ఘటయతి - భూమాయోంభూమాయోస్సస్వనగా ఇయతీ త్య
ర్థః - తథా మృగనాభిచిత్రకం స్నారీకరీతి ॥ ని॥ మృగనాభిర్మృగమదః శిక
స్తూరీచ - తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషకమిత్యభిధానమాలా నచరీకరీతి పునః
పునర్నకరోతి న్యూనాతిరిక్తప్రమార్జనపూర్వకం న విరచయతీ త్యర్థః - ఇహ న
రీవ ప్రాగివ మత్పురో మమాగ్రతః - పూర్వరాగసమయేష్వివేతి పూర్వోక్తనా
మాచర్యేణ కృదన్యయ స్సైవ గ్రహణమిత్యభ్యుపగమాదిహ నవృత్తిః నహానః
ప్రతిషేధః - తథాచ ప్రయోగః॥ వాపీ కాపి స్ఫురతిగగనే లత్తే టేసూక్ష్మ తో
తి - నవిజరీహరీతి సహచరీభిస్సహ పునః పునః నక్రీడతి - విప్రియం నః కరీతి ప్ర
శం పవిమృణోతి చ పశ్యాదృశం కోపనిమిత్తం కన ప్రియం ముదూ చరితమి త్యర్థః - క్వా
సత్యప్రతవచనమపి న ప్రయచ్ఛతీ త్యర్థః - కిం బహునా త్వం త్వరయా యాహీ త్యుక్త స్య
మిత్యాశయః - క్రమాదిహ భృశభరణాపృశ కరణాపృశ హరణాపృశ చ
రణాపృశ త్యేతేభ్య శ్చతుర్భ్యో ధాతోర్యఙ్లుగంతా ఇత్యాదినా యథాసంభవం పునః
పునస్త్యర్థే వాయజిత స్య యఙోచి చేతి లుక్ ప్రత్యయ ణావసన్న మేవాత్ర
త్వం - ఋతశ్చేత్యస్యరీగాగమః - చర్కరీతం చేతి యఙ్లుగంతస్య దాదిప్ర
భృతిషు పరిగణిత త్వాచ్ఛపోలుక్ - [illegible]
స్య ప్రియే తి కర్తురనేక క్రియాస్వనపాహారః [illegible] - సఖీవాక్య
వృత్త్యనుప్రాసౌ స్ఫుటావేవ - [illegible]
ఈర్ష్యామానవిప్రలంభశ్శృంగారః - ఈర్ష్యామానలక్షణం [illegible]

ణా । ఉష్యాయా నస్సఖః కోపః క్రియేష్టాతాన్యస్య [illegible] అభావ [illegible] లభోభత్సనం తాడనం తథా॥ [illegible] తద్గానం క్రీడనాద్ద్రష్టేరనుమానా [illegible] ॥ [illegible] దిభ్యో ప్రష్టిసాక్షాద్వ్యాలోకనం । అనుమానా [illegible] నాదిభిరి తి - [illegible] నిద్రాయా [illegible] యికాఖండితా [illegible] తేన్యాసంగవిష్ట తేఖండి తేత్యా [illegible] పతి। [illegible] భేదాద్ద్వైఖండి తేత్యభిధీయతే - సాచ మధ్యాధీరా [illegible] నపశ్యతి న భావత ఇతి - మధ్యాలక్షణం తు॥ సం [illegible] మనోభవా। [illegible] తేకేళివి [illegible] దినా వాంతరభేదశాలిత్వం మానిన్యో రేవ మధ్యా [illegible] త్యచింతావణా॥ మధ్యా [illegible] ధీరా [illegible] రాధీరేతి చక్రవర్తీ - నాయకస్తు [illegible] నిస్యాసత్యత్వేధృష్టః - అసత్యత్వే నిరపరాధత్వా [illegible] త్రం సజసాజగా భవతి మంజుభాషిణీ లక్షణాత్॥ ౧౫

గాఢాలింగనగండచుంబనకుచస్పర్శాదిలీలాం [illegible]
లి మేవవిస్తృతవతో బాలే ఖతేభ్యో భయాత్। [illegible]
[illegible] ఘటత మస్త్ర [illegible] త్వద్ద్వ [illegible]
[illegible] దారావేశ్య [illegible]॥

ఆహార్యాపరేఖావిలాసాదిభిస్సైః [illegible] మాలింగనాది వ్యాకూల్యం నీత్వా కించితాలింగాఢ [illegible] [illegible] సరిణా [illegible] చిత్ర [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] అన్యైరవి దితిం [illegible] లింగసంభోగగండ [illegible] బఃంతుచ [illegible]

హాంద్వంద్వాః తే ఆకర్ణమామాస్యత త్తథోక్తం లీలాయితంవిలాసఃతద్రూపంచే
ష్టితమిత్యర్థః - లీలావిలాసశబ్దౌ భావతో కణ్డ్వాదిత్వాద్యక్షే భావే క్తః కణ్డ్వాదిరా
కృతిగణః తథాచవృత్యైతే ప్రయోగః॥ యస్త్వద్వస్త్వనేషు భోజవ్యవహతే స్తత్త్వా
గలీలాయితమతి॥ యస్యాశ్చభుజదండచండిమ చలతోదండలీలాయితమి
తి-యద్వాగాఢేత్యాదిలీలాయితమిత్యేకంపదం-గాఢాలింగనగండచుంబ
నకుచస్పర్శా ఆనయోమూపాంచేష్టానాం తాస్తథోక్తాః- తాసాంలీలాయి
తంవిలాసవదాచరణం-భావపరీక్షార్థం కేనచిన్మిషేణ క్రియమాణత్వాద్విలా
సాయమానత్వమిత్యర్థః -లీలాశబ్దాదాచారక్యపో తాద్భావే క్తః నలోకేతిని
షేధస్యకృద్యోగలక్షణషష్ఠీవిషయత్వాదిహాశేషషష్ఠ్యాసమాసః - చతురాః
కామినః కేనచిద్వ్యాజేనోపక్రాంతైరాలింగనాదిభిఃకామినీపరీక్షాంకుర్వం
తీతికామశాస్త్రప్రదర్శితం ॥ సుహృదివిశ్వావాజనయతి కామోద్దిశ్యచుంబ
నాశ్లేషం। ఉత్సంగమంగమస్యాప హుస్పృశేద్బాలలాలనవ్యాజాదితి - ద
ర్శితేంగితాయాంసంశ్లేషణంస్పృష్టకాదిరూపంఅయుంజ్యాద్విద్యాత్॥ సల
లితమంజువిహారైస్తజ్జఘనంసంస్పృశేదస్యాః।అవధార్యకామపిరుజంవార్తా
వ్యాజేనతత్రనీతేయాః ॥ ఆలంబ్యపాణిమస్యాశ్శిరసిస్పృశోస్స్వవస్యాసపులకంద
ద్యాత్ । అనురాగపేశలంచబ్రూయాదుభయోరర్థమీక్ష్యశంవాక్యం ॥శిషుయ
మమదుఃఖపీడాంకలయ నిమిత్తంత్వమేవాస్యాః। సుతనుమదనాదరోయం
యుక్తః కింత్వద్గుణాక్యకిన్నుఫలం ॥ఇత్యాద్యథాదిపేశలవిధిష్వ్యాహారిమదే
హాం । సనఖస్పర్శంతురాద్దానాదానంచపూగకుసుమాదేః॥ కరజరదనపద
లాంఛితమస్యైపర్ణాదికందద్యాత్ । అథసన్నిధాయరయసీత్ప్రీడాశ్లేషాది
సుఖరసంవిందేదితి - స్పృష్టకాదిలక్షణంపేతైర్యుక్తం॥ యద్యపితస్య
మ్ముఖమాగతాయా అవ్యాపదేశాద్వ్రీడానరస్య। గాత్రేణగాత్రంఘట
తేరతజ్ఞా ఆలింగనంస్పృష్టకమేతదాహుః॥ యద్గృష్ణాతికించనంచి తావస్థి
రోపవిష్టం పృఛకంస్తనాభ్యాం ॥ నితంబినీ విధ్యతి తాంచ గాఢంగృహ్ణాత్యే
సావిద్ధకముచ్యతేతత్॥ యత్రోన్న్యవాదౌ మిలేసునేవాయవిచ్ఛత్రోన్యస్యచిర
మంగసంగం। తత్స్పృష్టకంతత్పునరేవకుడ్యేనిపీడనాత్పీడనసంజ్ఞకంస్యాత్
భావప్రబోధార్థమజాతరతోశ్చతుర్విధోక్తాపరిరంభలీలేతి -విస్మృతమేన-
తద్వార్తామపివిహాయబహుకాలోగతఇత్యర్థః-చిరోఝ్ఝితేతద్ఘటితేతస్మిన్నై ౨
రాత్యస్యోత్పన్నత్వాదసంస్మరణేభృశంనశోచామీతిభావః -అథవాసంప్రతి
సల్లాపోమిథస్సంభాషణం ॥౫॥ సల్లాపేభాషణంమిథఇత్యమరః-అతిదుర్ఘటః
అస్మభవేత్ ఖలేషుకత్రతత్రగూఢంస్థితేషువిఘ్నయమేకత్రపేశనస్యాలాభా

దితి భావః - తత్ప్రాప్తిసల్లాపాభావేఽపి అతివ్యథా అతిదుఃఖం నాస్తి - దుస్సహవిర
హతాపవిస్మరణహేతోస్త్వన్ముఖదర్శనమాత్రస్య కదాచిదపి సద్భావాదితి
భావః - కింతు త్వద్దర్శనమపి అసులభం దుర్లభమభూదియత్ - భావపరీక్షా
ర్థం తు కేషుచిద్దివసేష్వపశ్యత్సు పశ్యత్సు మన్ముఖదర్శనస్య మద్దృష్టిపథే వర్తన
స్యాప్యయా ప్రాయోఽపరిత్యక్తత్వాదితి భావః - తేనైవ తద్దర్శనస్యాభావేన హేతునా
నైవ భృశమత్యంతం మామేవ పరితాపం ప్రాప్నోమి - దూఙ్ పరితాప ఇతి ధా
తోః కర్తరి లట్ - చిరపరిచితానామాలింగనాదీనామాత్యంతికనివృత్తావపి ద
ర్శనసల్లాపయోస్సంభవతో విరహవ్యథా కించిద్బోధ్యతే న త్వస్తి - తతస్సల్లా
పే నివృత్తేఽపి దర్శనమాత్రస్య సంభవాత్ కథంచిద్ధైర్యమాలంబ్యాస్థి
తవానస్మి - సంప్రతి దర్శనస్యాలాభేన ప్రతిబంధకాభావాదతిమాత్రం వి
జృంభమాణేన విరహతాపేన దుస్సహో మారితానుభవామీతి నిష్కృష్టార్థః -
అత్రాలింగనాది లీలాయితస్య చిరోజ్ఝితత్వే ప్రస్తుతే తత్ప్రత్యాయనార్థం
తత్కార్యభూతస్య విస్మరణస్యోపవర్ణనాదప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః ॥ అ
ప్రస్తుతస్య కథనాత్ప్రస్తుతం యత్ర గమ్యతే । అప్రస్తుతప్రశంసేయం సారూ
ప్యాదినియంత్రితేతి లక్షణాత్ - ఆదిశబ్దేన కార్యకారణభావాదేస్సంగ్రహః -
తథా చాహుః - కార్యే నిమిత్తే సామాన్యే విశేషే ప్రస్తుతే సతి । తదన్యస్య వచస్తు
ల్యే తుల్యస్యేతి పంచధా - సా చ విస్మరణాసంబంధేఽపి తత్సంబంధకల్పనరూప
యా అతిశయోక్త్యానుప్రాణితేతి సంకరః - తథా వ్యథా కారణభూతానాం
ప్రకృష్టానాం కామోపచారాణాం ఆత్యంతికనివృత్తౌ సత్యామపి వ్యథారూప
కార్యానుదయాద్విశేషోక్తిర్నామాలంకారః ॥ కార్యాజనిర్విశేషోక్తిస్సతిపు
ష్కలకారణ ఇతి లక్షణాత్ - తద్దర్శనాలాభరూపాసమగ్రకారణాదధికపరి
తాపకార్యస్యోత్పత్తివర్ణనాద్విభావనాభేదః ॥ విభావనా వినాపి స్యాత్కా
రణం కార్యజన్మ చేత్ । హేతూనామసమగ్రత్వే కార్యోత్పత్తిశ్చ సా మతేతి -
సా చ విశేషోక్త్యనుగృహీతేత్యుభయోస్సంకరః - అనయోః ప్రాగుక్తాలంకా
రస్య చ సంసృష్టిః - నాయికామనసో దౌర్బల్యస్య ప్రతీయమానత్వాద్దైన్యం నా
మ సంచారిభావః ॥ నిరోజస్త్వం దుర్మనస్త్వం దైన్యమిత్యభిధీయతే । మనస్సంతా
పదారిద్ర్యచింతౌత్సుక్యాదిభిశ్చ భవేదితి ॥ విరహవిప్రలంభశృంగారః నాయి
కా పరకీయా ॥   ౧౯

యా చంద్రస్య కళంకినో జనయతి స్మేరాననే ప్రేమ్ణా చాటుంది
రకీరసుందరగిరో యా సర్వదా నిందతి నిశ్వాసేన తిరస్కరోతి కమ
లామోదాన్వితాన్యానిలాన్ సా తైరేవ రహస్త్వయా విరహితా

కాంచిద్దశాం నీయతే॥ ౨౦

కస్మింశ్చిత్కార్యే వ్యాసంగాత్ప్రియే వల్లభే విలంబమానే సతి విరహావేదనాం సహమానయా నాయికయా ప్రేషితా దూతీ నాయకమాహ॥ యేతి॥ యా స్మేరం స్మితయుక్తం యదాననం తేన కళంకినశ్చంద్రస్య పుష్కలాం ధవయుక్తస్య చంద్రస్యేవ నిష్కళంకేన ముఖేన సహాస్యయుక్తేః - త్రపాం లజ్జాం నయతి - సకళంకచంద్రముఖీశయనేతి భవతీత్యర్థః - యా నాయికా త్వయా విరహితా వియుక్తా సతి వాచా గిరా మందీకృతః క్రీడార్థం గృహే సంవర్ధితశుకః॥ ని॥ కీరశుకౌ సమావిత్యమరః - మందిరగ్రహణం శిక్షాలబ్ధోక్తిచాతుర్యాతిశయశాలిత్వసూచనార్థం సర్వదా సహవర్తిత్వేన నిఖిలభాషణవచనశ్రోతృత్వస్య ద్యోతనార్థం చ - తస్యామందగిరః చారువాదః సర్వదా సర్వస్మిన్ కాలే - అస్య పదస్య పూర్వోత్తరవాక్యయోరపి సంబంధః - నిందతి గర్హతి - తస్య స్వస్య సంభాషణ ఇత్యర్థః - యా నిశ్వాసైః కమలానామామోదినో హారపరిమళః ॥ని॥ విమర్దోత్థే పరిమళో గంధే జనమనోహరే। ఆమోదస్సోఽతినిర్హారీత్యమరః - తేనాస్య శ్వాసస్య అనిలా వాయుః తిరస్కరోతి పరిభవతి - కమలగంధిభిః కోమలైః నిశ్వాసైర్యుక్తా భవతీత్యర్థః - సా నాయికా త్వయా విరహితా వియుక్తా సతి పరిభూతైరేవ చంద్రకాంతిశుకకమలవాయుభిః విజనప్రదేశే అన్యత్ర కం బాధితం ప్రవృత్తైరసంభవాదితి భావః - కాంచిత్ - వక్తుమశక్యామిత్యర్థః - దశాం - మూర్ఛాదిరూపావస్థామిత్యర్థః - నీయతే ప్రాప్యతే - అత్ర ప్రథమపాదే కళంకిన ఇతి నిష్కళంకత్వహేతూపన్యాసేన ఉపమానాచ్చంద్రాదుపమేయస్య నాయికావదనస్యాధిక్యవర్ణనాద్వ్యతిరేకాలంకారః॥ వ్యతిరేకో విశేషశ్చేదుపమానోపమేయయోరితి లక్షణాత్ - ద్వితీయతృతీయయోస్తూపమాలంకారః - నిందతి తిరస్కరోతీతి పదద్వయస్య సాదృశ్యప్రతిపాదకత్వాత్ స్పర్ధతి జయతి ద్వేష్టీత్యాదీనామపి సాదృశ్యప్రతిపాదకేషు దండినా పరిగణితత్వాత్ త్రపాం నయతీత్యత్ర కించిత్కళంకితం సాకూతస్మితేన లజ్జాం ప్రాపయతి తద్వదితి వా చాం నిందతీత్యత్ర కరత ఏవ నిందాం కరోతీతి నిశ్వాసేన తిరస్కరోతీత్యత్ర హేలయా నిందాం కరోతీతి చ ప్రతీయతే - ఇహ సర్వత్ర ప్రకృతార్థస్య ప్రతీయమానార్థాభేదాధ్యవసాయమాత్రేణ నాయికాయాః ప్రథమాపరాధం స్వయముత్పాద్యత ఇత్యర్థే అతిశయోక్తిః - తస్మాదయం త్వయా విరహితా సతీ తాదృశీమవస్థాం నీయత ఇత్యనేన తయా కృతమపరాధం మనసి నిధాయ చంద్రాదయః స్వస్వసంభావనాయత్నవత్ సాన్నిధ్యవశాదేవాకస్మి

తాం [illegible] నిర్యాత స్వాభిమిసపదయంతీత్యుత్ప్రేక్షాలంకారో వ్యజ్యతే- తేన చ [illegible] కృత్తాపివర్ణాల [illegible] వ్యంగ్యతే - అతః నాయికాస్వపరిస్థానే [illegible] పరిభూయ [illegible] [illegible] తవానుచితమితి ధ్వన్యతే - కించ సత్వనాన్నో [illegible] [illegible] వాషిణీ సుకుమారీ సుకభిశస్త్ర [illegible] నాయికా సంప్రతి [illegible] వస్తానుభవితీర్యనే స్మితాదికం సర్వం పరిత్యజ్య వాక్రుమ [illegible] [illegible] [illegible] తానితిప [illegible] వ్యంగ్యతే - [illegible] యావరే [illegible] విమృత్య ఆంతరేవ [illegible] గత్యతే - తతః సర్వాంశ [illegible] గత్య నాయికామిమాం జీవయేతి ప్రార్థనాస్య ధ్వన్యతే- చంద్రముఖీ [illegible] లాలాదివిధానైస్త్రీ [illegible] [illegible] స్వార్యాది [illegible] ద్యాది సంగారభావైః పరిపోషంగమితో నాయికావి [illegible] [illegible] శృంగారః ప్రతీయతే - ఏవం [illegible] గాంభీర్యానామ గుణః ॥ ధ్వనిముత్తాతు గాంభీర్యమితి [illegible] - నాయికా [illegible] [illegible] ॥ అనేక కార్యవ్యాసంగా [illegible] ప్రియః । [illegible] [illegible] ॥ [illegible] సర్వేదిశ్యా [illegible] సుఖావార్థ [illegible] ॥ ౨౦

తీర్వాసాం [illegible] ఇతి కటుక్వా [illegible] [illegible] పద్యాః
[illegible] తాని [illegible] చంద్రికా । [illegible]
త్పలం నవమపస్యాచ్చ [illegible] [illegible] రవలోక్యతే
యదికటి [illegible] వసా ॥ ౨౧

కాంచిద్విలాసినీం [illegible] అభిలాషః కాపి దీయ [illegible] [illegible] ॥ తస్యేతి ॥ [illegible] [illegible] గానం [illegible] [illegible] ॥ ని ॥ కటు [illegible] [illegible] ॥ కటుః స్త్రీ ॥ [illegible] రత్నమాలా [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] - సాంతర్యే [illegible] [illegible] చంద్రికాపి [illegible] - [illegible] [illegible] - ఉత్పలం [illegible]

నేత్రయోః పురఃస్యాచ్చేత్ తదీయనయనద్వారివ్యస్యప్రరోవర్తిభాసైర్యాడ్వారా నమిహాస్తితిష్ఠతి-తథాస్వల్పీభూతాశోభత్వేతలక్షణఇత్యర్థః-తజ్జతియుగళం శ్రియానవోత్పలంనిరాకృత్యవర్తతఇతిభావః - తస్యాఃశ్రీః దేహకాంతిః లోక్యతేయదిసావర్ణ్యప్రకటవర్ణశాలిత్వేనప్రసిద్ధాతటిద్వల్లీచద్యుల్లతావివ ర్ణైవ-తద్వర్ణోనయనసుభగోనభవతీత్యర్థః-తతాంతేర్ద్యుతాంతేశ్చ మహదంతరమస్తీతిభావః-అత్రవీణాధ్వనిపారుష్యాదిరూపాప్రస్తుతకార్యే ణప్రశంసనీయనాయికాగానమాధుర్యాతిశయాదిరూపప్రస్తుతకారణప్ర తీతేరప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః-తల్లక్షణంతూక్తం - సాచవీణాధ్వనిప్రభృ తీనాంశ్రుతికటుత్వాద్యసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానరూపయాతిశయో క్త్యానుప్రాణితేతి ద్వయోస్సంకరః -నాయికాపరకీయా - అయోగః ప్రలం భశృంగారః - నాయికారూపేణాలంబనవిభావేన ఆలంబనగుణరూపేణోద్దీ పనవిభావేనచ లబ్ధప్రథమోన్మేషానాయికాశ్రయారతిర్వ్యజ్యతఇతిరసస త్తానామప్రథమారసోక్తిఃలక్షణంతూక్తం। ౨౧

సత్యంతద్వదహోచధావమమహాన్రాగస్త్వదీయాదితిత్వంప్రా
ప్తాసివిభాతఏవ సదనంమాం ద్రష్టుకామోయతఃరాగంకించబిభర్షి
నాథహృదయే కాశ్మీరపత్రాదితం నేత్రేజాగరజంలలాటఫలకే లా
క్షారసాపాదితం॥ ౨౨

అన్యకాంతావేశ్మనిరాత్రింనీత్వా ప్రభాతసమయే సమాయాంతంప రిదృశ్యమాన సంభోగచిహ్నంవల్లభం కాచిన్నాయికాస్తుతివ్యాజేనమర్మో ద్ఘాటనంకుర్వతీప్రాహ-సత్యమితి । త్వదీయాత్త్వత్సంబంధినోమద్విషయాను రాగాత్ మమరాగః మత్సంబంధిత్వద్విషయోనురాగఃమహాన్ అధికఇతియ ద్వచః అహోనధాఃఅవారః - బూర్భిఘోషత్వాత్ నేపదం -ప్రకృతేర్వచిరా దేశః - అస్యతివర్తికీత్యాదినాస్థైరిక్ -వచఅమీత్యమాగమః-తద్వచస్సత్యం తథ్యం - యతః త్వస్మాకారణాత్ త్వంవిభాతేప్రభాతేప్రాతరేవ - నచు తంకాలమతిక్రమ్యవిలంబనాసహిష్ణుత్వాదితిస్తుతిపరోభావః. నీత్వాంనీత్వై వాగతః నతుపూర్వం అన్యకాంతాపరితంత్రత్వాదితి నిందాపరోభావః - మాంద్రష్టుంకామోభిలాషో యస్యతథోక్తస్సన్ సదనం గృహంప్రాప్తాసి మామదృష్ట్వాచిరమన్యత్రవర్తితుం నశక్నోషీతిస్తుతిపరోభావః - ప్రతారణ పరతయాదర్శనమాత్ర కర్తుమాగతోసీతి నిందాపరోభావః - త్వద్విషయరా గస్యమహత్త్వం నకేవలం వచసామేవ - కింతుప్రత్యక్షసిద్ధమపీత్యాహ - రాగమితి ॥కించహేనాథహృదయే వక్షసి ॥ని॥ హృదయేచిత్తేచవక్షసోరితినానార్థః

త్సమాలాయాం. కాశ్మీరాఖ్యదేశభవం కాశ్మీరతకుంకుమం ॥ ని ॥ అథకుంకుమం ॥ కాశ్మీరజన్మాగ్నిశిఖమిత్యమరః । కాశ్మీరంచ గుడంకీలంతద్ధాకాలే పుష్కంవలత్ । కాశ్మీరజన్మాగ్నిశిఖం చాయలోహిత చ దనమితి ప్రతాపవరాత్రాండజః - సస్య ప్రాశితస్య యాః పత్రాకారాః దేఖవిశేషాః ॥ ని ॥ పత్రావల్లిః పత్రలతా పత్రభంగస్పృహతకమిత్యమరశేషే - తేభ్య ఉదితముత్పన్నం - ప్రేయసీసచకుంభపరిరంభపిశునమితి భావః - రాగం రకిమానమతు రాగం చ బిభర్తి తథా నేత్రే చ సుషి జాగరజం జాగరాజ్జాతం - కృత్స్న నిశాయామపి కామోపచారసూచకమితి భావః - రాగం బిభర్తి - తథా లలాట ఫలకమిపేత్యుపమితసమాసః - తస్మిన్ అలంకారసేన అలక్తక ద్రవేణ అపాదితం సంపాదితం - దయితాచరణప్రణిపాతశంసనమితి భావః రాగం బిభర్తి ఏవమంతర్బహిశ్చ రాగస్యాప్తేః స్ఫుటత్వాదధునా త్వదీయచస్య నృతత్వశం కానిష్ప్రతీతి భావః - ఇహాత్వం సత్యవాదీతి స్తుత్యా త్వద్వచనం సర్వమనృతమేవ వాఙ్మాత్రేణ మయ్యనురాగోదర్శితః నిశావసానే గృహం ప్రత్యాగమనేన సంభోగచిహ్నైశ్చ వనితాంతరవిషయస్తవానురాగః స్ఫుటీక్రియతే - వంచకాగ్రేసరస్త్వం అతస్త్వయి విశ్వాసోనవిధేయ ఇతి నిందా వ్యజ్యతే - అత్ర ప్రథమవాక్యం ప్రతిపాదత్రయవాక్యార్థస్య హేతుత్వాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః - తచ్చైకస్మిన్నంశే శుద్ధం. అశాంతరేతు రాగశబ్దగతశ్లేషమూలాతిశయోక్తిసంకీర్ణః - స్తుత్యా నిందాప్రతీయత ఇతి వ్యాజస్తుతిశ్చ సా చోక్తకావ్యలింగసాపేక్షేతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః - లక్షణాని తూక్తాని - ప్రథమపాదోక్తార్థస్య ప్రపంచేన సమర్థనాద్విస్తరాఖ్యో గుణః ॥ సమర్థన ప్రపంచోక్తియుక్త సార్థస్య విస్తర ఇతి లక్షణాత్ - ఈర్ష్యామానవిప్రలంభశృంగారః - నాయికా ఖండితా ॥ నీత్వాన్యత్ర నిశాం ప్రాతరాగతే ప్రాణవల్లభే ॥ అన్యాసంభోగచిహ్నైస్తు కుపితా ఖండితా మతేతిలక్షణాత్ - సాచమధ్యాధీరాధీరా చ ॥ ధీరాధీరాతు సోత్ప్రాసవక్రోక్త్యా ప్రియ యాఙ్గనేతిలక్షణాత్ - నాయకోధృష్టః అపరాధేష్వపినిర్భీకత్వాత్ ॥ ౨౨

ఏతస్మిన్ సహసా వసంతసమయే ప్రాణేశ దేశాంతరం గంతుం
త్వం యతసే కథాపి న భయం త్వా ప్రోద్యేధునా । యస్మాత్తైర
వసారసౌరభముషా సా సంగరో వాయునా చాంద్రీదీధితిభిర్విజృం
భితే రజనిషు స్వచ్ఛాభమయీయాటచ్ఛటా ౨౩

కాచినాయికా వసంతకాలే దేశాంతరం గంతుం ప్రయత్నమానం కాంతం తత్ప్రవాసమంతరంగేణానంగీకుర్వాణా ప్యంగీకుర్వాణేవాహ ॥

ఏతస్మిన్నితి ॥ హే ప్రాణేశ మత్త్వా ప్రియే త్వయి గతే త్వత్పదీనా సేవితగణమి
వ్యత్ర కృశే ప్రాయశోర్ధ్వసుఖం సంబోధనపదం - ఏతస్మిన్-వివిధకుసుమాలి
ర్భావవధుకర నికురుంబకే పరిలసద్ర కూజితాది ఛదనోద్ది న నామ
శ్రీశాలితయా విరహిణీనాం సంవర్తకాలం సంవర్తమానత్వాదర్థః వసంతసమ
యే వ్యసహసా అతరిర తం యథా ధా ॥౯॥ తదిరి తంతుమనః కిత్యాదిః -
దేశాంతరవన్యదేశం - వయూరక్ష్యం సకాదిత్వా ప్రవాసః గంతుం యుంక్ష నే
యత్నం కరోషి - కథాపి తద్ద్వదభిమతే త్వరేచిర్ణ తెకే వధుకేదానింతావాద్వర
సాతాపాత్ భయం న ప్రపద్యే గ్రపాష్మి - కంఠ త్రిగంహాలాంఛ్చైరంభా
ధిష్య ఇతినభిబేమిత్యర్థః కాలాంతరే తుభయం న ప్రాప్స్యామిత్యాశయః -
ననుకుతో భునాలాపథయా తవనవిద్యతే తత్రాహ - యస్మాదితి ॥ యస్మా
త్కారణాత్ వ్రజనిషు రాత్రిషు - రంజరాగ ఇతి ధాతోరజానాం దేశః - బహుబ
రాస్నలో కః - కృపాకాంపజ్ఞాన ఇతి పాక్షికేష్ఠ ప్రత్యయే రజనీతి జ్ఞాపనం
ప్రసిద్ధః - అత్ర అబ్జాంగత్వాద్ధ ప్రియస్వాకతత్త్వం - తథా చోక్తం యోగకః ॥ ఇజనీచ
రను నాగేశారసి మంతి సినామితి - కైరవా కౌముదీ ముదాం యత్ర సరసోర
భయుత్పన్న సారథ్యం ॥ ౧౦ ॥ సాకోపలేద్ది గాం శేచనాత్ మ్మేక్షీజ్జ్ఞవేద్విప్ని
స్యాంతరః వం ముష్ణాత్య పహరతీ బోధోక్తః - తే వరచకుముదా మోదభ జేన
దః - కరోవాయునాసాకం గరస్వం బధినా సమీపేనేన స ॥ ౧౧ ॥ సాకం త్రాం
సమంసహేత్య కురః వాయోశ్చైత్యం సౌరభ హేతుం కుముదవనేరి గ
దణాంచగమయిత్వం సరోవరాణాం చాంద్రీచంద్రసంబంధి స్వచ్ఛా న
త్వాద్విరలాకాయా భానాం కిరణానాం ఘటాసంఘాతిః ॥ ౧ ॥ [illegible]
ష్టమేర్వభిధానాత్ - దిష్టుసిజృంభ తే కుతోబయ భ లే అ [illegible]
కైలాశా చారసాము గ్రీశాలి సికాలస్మిన్ ప్రోన్మాక్షతమన్నో [illegible]
తల్పు స్వాగసాహవి బేమీతి బాపక్య ప్రాయః - కాంతాంతికే వాస శ్ర [illegible]
శిరం పమాస్వసరాత్రిమేవస పాటయేత్ - నతుమ ప్రసం [illegible] తహేసాం [illegible]
విరహసహం ధరం పంవాలత్ తస్మాత్తబాని తే నాద్యే [illegible] ఇదాని [illegible]
లకరానిలయోక్తి మనయా సిలవ ప్రాతం యోరన్యోగే [illegible] హోథ [illegible]
సింహస్థైన ప్రాణాన్ని గణమయ్య అత్య తికీలివి ద్రిథ జ [illegible]
నద్ధస్తాత్ సచేవ్యమిరి కూఢాథి ప్రాయః - అల్పం పాపం విశేషిణ హే [illegible]
కమా పాదన్యం సభిమత నయా గ్రీశాలః గంధుర్భ్ఛపదే దివాని మొలగ [illegible]
తంమ్మోః ధన్య వడిలే పచాన్నిష్టతయా లభాసిధ వక వజ్ఞానుమ్మ దేవిధుని
నగవ్యతాపం విని మిథిదవాక - అతో త్రానిష్టవినిష్ఫలం - అమే వా

లంకారః ॥ ఆక్షేపోన్యవిధావ్యక్తేః పేధచక్రోహితక్షతిలక్షణాత్ - సక్ధిర పిప్రతీయమానతయా ధ్వనియాపః - వసంతసమయస్య సక్తప్రాణపల్లభ ప్రవాసాణసన్నాహరూపకారణ సామగ్రీసద్భావేపి భయరూపకార్యస్య అనుదయాద్విశేషోక్తిర్నామాలంకారః॥ కారణేనకానా కార్యస్యోత్పత్తిరస్యద్విభావనా । తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిస్సవిశేషోక్తిస్సాగమ్యత ఇతి లక్షణాత్ - తాపభయానుదయం ప్రత్యుత్తరవాక్యార్థస్య హేతుత్వేనోపన్యాసాత్ కావ్యలింగం - తచ్చవిశేషోక్తేరంగమితి ద్వయోస్సంకరః - భావిప్రవాసవిప్రలంభ శృంగారః - నాయికాప్రవత్స్యత్పతికా॥ ౨౩

చక్షుర్జాడ్యముపైతు మానిని ముఖం సదర్శనాత్ శ్రోత్రయోః పీడా
మస్తు శ్రుతిసౌఖ్యమస్తు మధురాం వాచం ప్రియే వ్యాహర। తాపశ్చాస్తు
మే ప్రసాదశిశిరాం దృష్టిం శనైః పాతయ త్యక్త్వావేఘుణమభూతపూర్వ
మచిరాత్ క్రోధం సఖిద్వేషజం॥ ౨౪

నాయకస్సఖిభిరుత్పాదితేన ప్రథీయసా మానేన ముఖప్రదర్శనమకుర్వాణం వ్యతీం ప్రచ్ఛి కించిన్ముఖప్రదర్శనేక్రియమాణే కోపేమానవమాలంబమానాం చిరాత్తత్త్యాగేవ నిష్ఠురభాషమాణాం నిష్ఠురభాషణావసానేపి రోషకషాయితాం దృష్టిముపరిష్టాత్ స్థాపయతీం నాయికాం ప్రియోక్తిభిః ప్రసాదయతి॥ చక్షురితి॥ హేమానిని మమ చక్షుః జాడ్యం జడత్వం స్తబ్ధత్వం త్వన్ముఖదర్శనాలాభజనితచింతాపారవశ్యం యుక్తం - రూపగ్రహణాక్షమత్వమిత్యర్థః॥ జడస్తబ్ధే బుద్ధిహీనే గ్రహాగ్రస్తే చ వాచ్యవదితి నానార్థరత్నమాలాయాం - ఉపైతు అపగచ్ఛతు - ముఖం సందర్శయ - త్వన్ముఖావలోకనజన్యస్య నయనజాడ్యస్య త్వన్ముఖావలోకనైకనివర్త్యత్వాదితి భావః - హే ప్రియే మే శ్రోత్రయోః పీడాస్తు శ్రుతిసౌఖ్యమస్తు మధురాం వాచం వ్యాహర - తేన మత్ శ్రోత్రయోస్సౌఖ్యం భవతు - తాపశ్చాస్తు మే ... ఇత్యర్థః - మాధుర్యేణ ... మధురాం ... వాచం వ్యాహర ... మానం ... తాపశ్చాస్తు మే ... ప్రసాదశిశిరాం దృష్టిం శనైః పాతయ - ... భూతపూర్వ - భూతో భూతపూర్వః - భూతపూర్వేచరడితి ... భూతపూర్వోనభవతీత్యభూతపూర్వః ... సఖీనాం ద్వేషజం ... సఖ్యా ... క్రోధం ... ॥ ...

పార్శ్వస్థితసఖీం ప్రతి బాహుసన్నిపాతకావ్యలింగానుప్రాసత్యనుద్రః - దృష్టిం శనైః పాతయ వందప్రపాతయ - నాయికాశేషః - సఖీవాక్యస్మృత్యోక్తిభిః నిరపరాధమ య్యేతాదృశో దీనుకరోషః కర్తుం నోచితః - తస్మాదుగ్రదృష్టిమపహా య యోగేనాపి సౌమ్యదృష్ట్యైతాపంనివర్తయేత్యర్థః స ప్రార్థనాయాం లోట్ - ఇహ సర్వత్ర పూర్వోత్తరవాక్యార్థయోస్తు హేతుహేతుమద్భావాప న్నత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః పీయూషస్రుతిరిత్యాత్మమి త్యత్ర పీయూషస్రుతిపాత్ర్యసాక్ష్యస్యాగ్న్యపారసాధ్యత్వాయోగాత్ తత్స దృశం సాక్ష్యమితి సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారభేదః - దీర్ఘమిత్యాదిరో షవిశేషణత్రయస్య తత్పరిగ్రహే వాచిత్వాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరః - ప్రసా దశీలామితి దృష్టివిశేషణస్యాపి తాపనివర్తకసామర్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వా త్పరికరః - ఏతేషామన్యోన్యనైరపేక్ష్యేణ సంసృష్టిః - ద్వితీయపరికరస్యోత్తరా ర్ధగతకావ్యలింగం ప్రత్యంగత్వాత్తయోరుభయోస్సంకరః - మానవిప్రలంభ శృంగారః - వాక్ప్రవృత్తసంగేచ్ఛారూపం నర్మ - నాయికా ఖండితా - నాయక స్సఖీవచనస్యాసత్యత్వే ధృష్టః - అసత్యత్వే అనుకూలః - సామాఖ్యః ప్రథమోమా నాపనయనోపాయః - సామాద్యుపాయస్వరూపం సాహిత్యచింతామణౌ ప్రదర్శితం ॥ సామ్నా ఖేదేన దానేన నత్యుపేక్షారసాంతరైః । మానాపన యం తాసాము పాయైష్షడ్భిరాచరేత్ ॥ తత్ర చాటువచస్సామ భేదస్తత్స ఖ్యుపార్జనం । దానం వ్యాజేన భూషాదేః ప్రదానం పదయోర్నతిః ॥ ధైర్యా లంబనముపేక్షా స్యాద్రసోత్పాదో రసాంతరమితి॥

మానన్మౌనమనామనాగపినతం నాలోకితే వల్లభే నిర్యాతేపయ
తే నిరంతరమియం బాలా పరం తప్యతే । అనీతే రసికైః బలాత్ప్రియజనై
ర్మానం సమాలంబతే కంఠగతానసూన్ ప్రియతమే నిర్గంతు
కామేష్వసః ॥ ౫౫

ప్రవృద్ధే ప్రణయకలహే ప్రియేణ పృష్టే మానం అశ్లిష్టే తాపం చ భజ మానాం నాయికామాలోక్య మనసి ఖిద్యమానా కాచిత్తస్యాస్సఖీ తదవస్థా మన్యస్యై కథయతి ॥ మానేతి ॥ మానే మ్లానం తూష్ణీంభావం మనోరుస్యామ్యాత థోక్తాయమపురో త్రిపీ బాలా - అత్ర బాలాశబ్దేన కించిదూనషోడశవర్షా వ య్యాభివక్షితా - న తు తదూనముగ్ధా - తస్యాస్తోకనిష్ఫలమానత్వాదీదృగనల్పస ఫలమానశాలినీత్వయోగాత్ - ముగ్ధాయాస్తోకనిష్ఫలమానశాలినీత్వం సా హిత్యచింతామణౌ స్ఫుటీకృతం ॥ ముగ్ధోద్యద్యౌవనా మూఢా లజ్జావిజితమ న్మథా । సఖీనాం పరతంత్రా చ నిష్ఫలస్తోకమానభాగితి - ఆషోడశాద్బాలేతి

తివ్యవహారస్తు కామశాస్త్రే ప్రసిద్ధః॥ బాలాస్యాత్ షోడశాబ్దాత్ తరుణీ తే
త్రింశతో యావదూర్ధ్వం ప్రౌఢాస్యాత్ పంచాశత్ పంచాశత్పరం వృద్ధా ఇతి. మె
తెనారీతి - నతం ప్రణతం - నత్యాఖ్యామానాహ్వయనే నో పా యానభ్యాసనం
మిత్యర్థః- వల్లభం ప్రియం పాగీప ఇషి, సి॥ కించిన్న నాగల్పపరిత్యాగః నావ
లోకతే న పశ్యతి- అనునయస్యాదౌ తస్యా దేకోపేతు శ్యాపత్య- దయితే
ప్రియె నిర్యాతె నిర్గతే- ఉపేయాన్తరేణ నేయముపయాంతరే ఽ సాధ్యేతిని
శ్చయాదుపేక్ష్యతే సతీతి యావత్ -నిర్గతమంతరమవధిర్యస్మిన్ కర్మణితద్యథా
భవతి తథా నిరంతరం -సంతతమిత్యర్థః॥ని॥ అంతరం వివరాంతరద్ధే ఽపవ్యాపధి
రంధ్రయోః । అవకాశావసరయోస్తాదర్థ్యానర్థయోరపీతి నానార్థరత్నమా
లాయాం పరమత్యంతం తప్యతే - అనధికీర్తో విస్మయమేవాగత్యానునయః ప్రి
యః కిమితి మయా పేక్షిత ఇతి పశ్చాత్తాపం భజత ఇత్యర్థః- రమణేన తే పరిజనై
ర్నాయికాసంబంధిభిః యవద్వాగతిదాస్యాదిభిః- యద్వా పీఠమర్దాదిభిః నాయ
కస్యైవ సర్మసచివైః- పీఠమర్దాదీనాం స్వరూపం సాహిత్యచింతామణౌ కథితం॥
తత్సహాయాః పీఠమర్దవిటచేటకవిదూషకాః। పీఠమర్దస్స మీప్యర్థః కార్యాలోచన
కోవిదః॥ కామతంత్రరహస్యావాప్తుపదిష్టా విటస్తు సంధానచటుస్సంధానని పు
ణో హాస్యకారీ విదూషక ఇతి - బలాదానీతే పలాయితే గృహానాగమితే సతి మాన
మాలంబతే ఆశ్రయతె- వియోగిజాప్రకర్షేణ సందీపితా మానస్య సాపరోక్షస్య
సాపరాధప్రియముఖదర్శనవశాత్ కించిత్పునరుల్లసితత్వాదితి భావః- ప్రియత
మె పునః నిర్గంతుం కామోభిలాషో యస్య తస్మిన్ - భాషితాపి నభాషతే- కిం పుత్ర
వృథావస్థానే నేతి సాసూయం నిర్యాతుముద్యుక్తేతీత్యర్థః కలహాంతరితా సా
స్మృతా॥ని॥ పుంసి భూమ్న్యసవః ప్రాణా ఇత్యమరః- ధత్తే -పునర్వియోగప్రస
క్త్యా విజృంభమాణేన మన్మథతాపేన కంఠగతప్రాణా భవతీత్యర్థః జీవితసంశ
యే ప్రసక్తపీమానం న ముంచత్యహో కియదస్యామార్ఖ్యమితి భావః- నాయకనిర్గ
మనసమాహావమాత్రేణ నాయికాయాః ప్రాణాంతకత్వప్రసక్తేరుపవర్ణనాదుప
మారూపసంచమోపాయప్రయుక్తం వరాకస్యాల్పావశిష్టత్వం వ్యజ్యతే స్వభా
వోక్తిః కర్తృకారకస్య క్రమికానేక క్రియాన్వయశ్చ వశాత్ కారకదీపకాలంకా
రః - లక్షణం తూక్తం- మానవిగ్రహలంఘకైర్యంగానేః -నాయికామధ్యాదీరాకల
హాంతరితా చ। కోపాత్కాంతం పరానుద్య పశ్చాత్తాపసమన్వితా॥ కలహాంత
రితా నామ సూరిభిః పరికీర్తితా।నాయకో ధృష్టః॥

కదా తారుంపమేవకోకిలరుచింతస్యాళ్ళ రేఖావితే చంద్రే లోకరుచిస్తే
దానననుచేః ప్రాగేవసంబర్నాత్। చక్షుషా నమనః శోణయనయోంద్ర

మృగీశాంబశరంహైసీవల్లీ వ్యపితావదేవలలితాయౌవన్నసాలక్ష్యతే॥ ౨౮॥

నిస్తులరూపవిభ్రమాదిశాలినం కాంచిత్తరుణం విలోక్యతరళచిత్తతాం ప్రాప్త కామినమర్మసచివస్యాగ్రేత్యాం మనస్తారళ్యకారిణీం వర్ణయతి॥ కణేతి॥ తస్యాః మయూ దిలోకితాయాస్సుందర్యాః బాష్పితే నచనీవర్తితే కతికోకిలరుతం కర్ణే మయూరరుతం తు వమేపల లిపీడాకరమేవ భవతీతి శేషః-తదు క్తిశ్రవణానంతరం అత్యంతం బాధత ఇత్యర్థః - నతుమ నాగపి ప్రియవశ్రుతిసుభగతాం ప్రాప్తవత్యేవకారాభిప్రాయః-ఏతేనకంఠస్వరస్యాస న్వాతిశాయిమాధుర్యశాలిత్వం ద్యోత్యతే। న। అరుంధాదస్తుమమర్మస్పృగిత్యర్థః - తథా చాద్రౌలోకరుచిజనానామభిలాషః॥ ని॥ రుచిస్తుకీరణే కాంతావభిషంగాభిలాష యో రిత్యమరః-తదాననరుచిస్తన్నఖకాంతేస్సందర్శనాత్ప్రాక్పూర్వమేవ-వర్తత ఇతి శేషః- తదాననరుచిసందర్శనానంతరం తు నివర్తతే నిస్సారత్వబుద్ధి రుదయత్యేవ కారాభిప్రా యః-ఏతేన తదాననస్యచంద్రాదప్యధికలోకోత్తరసౌందర్యశాలిత్వం ద్యోత్యతే - తథా త న్నయనయోస్తస్యాః నేత్రయోరగ్రేమృగీశాంకురంగాంగనానాం చక్షుశ్చంచలనం నిజనే త్రాగ్రాంచపక్ష్మభిః ప్రచ్ఛాదనమేవవరం మన్యే ప్రియం-తత్కాలప్రసజ్యమాన లాఘవపరి హారేణప్రాప్తిసిద్ధగౌరవపరిత్రాణసంభవాదితి భావః-చక్షూంషి సమ్యక్ప్రమీల్య తద్వ్యాక్రమప్ర కాశనేతుపుంస్త్వగౌరవహానిస్స్యాత్-ఉత్కృష్టసన్నిధౌ రమ్యాణామప్యరమ్యత్వే నావభా సమానత్వాదిత్యేవకారాభిప్రాయః-ఏతేన తన్నయనయోర్నిఖిలహరిణాంగనానయనమ ర్దభవిస్తారతార్ళ్యాదిగుణసంపన్నత్వం ప్రత్యాయ్యతే-సా సుందరీ యౌవనాలక్ష్యతే స దృష్టి విషయీభూతా ప్రియతనో తామవదేవహైమీ లలిహరణ్మయీ లతాపి-కిముతాన్యదితి భావః - లలితాంబు జోరనా-గుణాదృతవస్త్వనుభవస్యాన్యత్రాప్రియత్వాత్తాల్లత్వాదిగ్రహణాభి ప్రాయః- ఏతేనకనకాభ్రంబాత్రశాయ్యసతి దంద్వ్యలరలి వర్ణ్యత్వాత్-అత్రకోకిలగతకర్ణ కుహరు వచనా దిప్రాప్రస్తుతార్థప్రతిపాదనేన నాయికాయాజ్ఞ్యభర్థ్యప్రకర్షోదయాపప్రస్తుతశాలా ఇ ప్రవీణేరప్రస్తుతప్రశంసా భేదః-ఉపమానభూతకోకిలరుతాద్యుపేక్షయా నాయికాయా గా త్రరూపాణాముపమేయానామాధిక్యస్యోక్తత్వాద్వ్యతిరేకశ్చ - తౌచకోకిలరుతాదీనాంకర్ణ కోటరుంపుదత్వాద్యసంబంధేపితత్సంబంధకల్పనరూపయాతిశయోక్త్యాను ప్రాణితా ఇతి తస్యాస్సయోశ్చాంగాంగిభావేనసంకరః-వ్యతిరేకాప్రస్తుతప్రశంసయోస్తు ఏకమేవవాక్యా ర్థమాశ్రిత్యసహాస్థానాదేకవాచకానుప్రవేశసంకరః- అయోగవిప్రలంభశృంగారః- నాయికా చపలకీయా॥ ౨౮॥

ఇతి శ్రీగిరిజాజనిత రేఖాసమాసాదితవిభవేన శ్రీభాస్కరభట్టాచార్య శ్రీర
ఘునాథ మిశ్రసహాధ్యాయినా శ్రీవేంకటపండితరాయసార్వభౌ
మేన విరచితా శృంగారచంద్రికాఖ్యా పుష్పబాణవిలాస
వ్యాఖ్యా సమాప్తా.

